

Hisenda reial i comerç en el Regne de València en època del Magnànim¹

per Carlos López Rodríguez

RESUM:

La col·laboració entre els mercaders i els reis de la Corona d'Aragó (fenomen prou comú a Europa) es remuntava, almenys, als temps de Jaume I, si no abans. Però durant el regnat del Magnànim es féu més estreta. A curt termini, banquers i mercaders s'interessaren tant en la complementarietat que per als seus negocis oferia el circuit internacional de les finances reials aragoneses, com en el desenvolupament d'una política econòmica i exterior favorable als seus interessos. Aquesta col·laboració política i financera contribuï a diversificar el joc d'influències a què es trobava sotmesa la Corona, i va permetre al Magnànim actuar hàbilment com a àrbitre entre els grups i les classes rivals.

PARAULES CLAU:

Hisenda reial; Corona d'Aragó; Regne de València; Alfons el Magnànim; comerç internacional.

ABSTRACT:

The collaboration between the merchants and the kings of the Crown of Aragon (not uncommon in the rest of Europe) went back at least to James I's reign, but it became closer during that of Alfonso the Magnanimous. In the short term, bankers and merchants were as keen to take advantage of the business opportunities the international circuit of the royal finances offered them as to promote the development of an economic and foreign policy favourable to their interests. This political and financial collaboration helped to diversify the range of influences to which the Crown was subject, and allowed the King to play a mediating role between rival groups and social classes.

KEY WORDS:

Royal Treasury; Crown of Aragon; Kingdom of Valencia; Alfonso the Magnanimous; international trade.

Tant el comerç a llarga distància (especialment en el Mediterrani) com la Hisenda reial en època medieval han estat objecte de nombrosos treballs historiogràfics. Menys atenció, tanmateix, s'ha prestat a la interconnexió que s'estableix entre el poder polític i l'empresa mercantil durant la baixa edat mitjana,

1. Abreviatures utilitzades: *AEM*: *Anuario de Estudios Medievales*; *AHDE*: *Anuario de Historia del Derecho Español*; *ARV*: Arxiu del Regne de València; *CHCA*: *Congreso de Historia de la Corona de Aragón*; *I CHPV*: *I Congreso de Historia del País Valencià*, València, 1981; d.: diners; duc.: ducats; *EHM*: *Estudios de Historia Moderna*; f.: foli; fl.: florins; ll.: lliures; llib.: llibre; MR: mestre racional; reg.: registre; *RHM*: *Revista d'Història Medieval* (València); s.b.: sous barcelonesos; s.j.: sous jaquesos;

tal com ho advertiren al seu dia dos especialistes de la talla de Patrizia Mainoni i Marco Tangheroni.² En aquesta matèria, la historiografia ha adoptat dos punts de vista. Alguns historiadors han insistit en els perjudicis ocasionats per la interferència de la monarquia en l'activitat mercantil, en imposar una política exterior que obstaculitzava el seu desenvolupament i desviava els seus recursos amb perill de descapitalitzar el sector. D'altres s'han posat al lloc dels oficials reials per lamentar el saqueig de la Hisenda reial per part d'àvids mercaders i financers, coneguts com a usurers sense escrúpols. Aquesta queixa, que gaudeix d'una llarga tradició en el nostre país, es fa encara més sentida quan es dirigeix contra els estrangers. Potser una postura intermèdia entre ambdós punts de vista sigui la més convenient a l'hora d'iniciar una prospecció del terreny compartit entre la Hisenda reial i el comerç a llarga distància: és a dir, partir de la constatació que, a finals de l'edat mitjana, hi hagué una cooperació interessada entre ambdues forces (monarquia i sector comercial) que adoptà formes diverses i una intensitat variable segons les canviants conjuntures històriques, com va ocórrer durant el regnat d'Alfons el Magnànim. És cert que la col·laboració entre els mercaders i els reis de la Corona d'Aragó (fenomen prou comú a Europa) es remuntava, almenys, als temps de Jaume I, si no abans.³ Però durant el regnat del Magnànim es féu més estreta i tingué major repercussió, tant per la intensitat i abast d'aquesta aliança com pel creixent dinamisme del sector comercial, per la prefiguració d'alguns dels problemes financers als quals hagueren d'enfrontar-se els successors, o a causa de l'important paper exercit en el Mediterrani occidental per la Corona d'Aragó, que va assolir aleshores la seva màxima expansió territorial, culminant el llarg període de lluita per l'hegemonia en aquella regió, iniciat amb les Vespres Sicilianes.

Una síntesi de l'estat del comerç valencià a finals de l'edat mitjana hi seria de més, aquí. N'hi ha prou amb recordar que si bé és cert que en acabar el segle XIV el predomini del tràfic interior amb els regnes de la Península Ibèrica era encara aclaparador respecte del comerç exterior amb el Nord d'Àfrica, Itàlia i França, aquesta situació va canviar amb la centúria i la plena integració del

s.r.: sous de reials de València. Un primer esborrany d'aquest treball, que tenia vocació d'inèdit i fou redactat per a ús personal amb la finalitat d'aclarir les meves pròpies lectures i impressions, va millorar gràcies als comentaris fets al seu dia per Vicent Giménez Chornet i Manuel Ruzafa, de la Universitat de València. A instàncies del Prof. Paulino Iradiel, fou la base per preparar una conferència dictada durant el *II Col·loqui Internacional Civitas Europa. L'Europa de les ciutats i dels camins. Art, cultura i societat al segle XV: el temps d'Ausiàs March*, a la seu de la Universitat Internacional Menéndez y Pelayo, de València, el novembre de 1997. Acomplerta amb escriure la seva missió, el manuscrit va romandre arraconat en un calaix fins que el Prof. Antoni Furió s'hi interessà. Aquesta versió s'ha beneficiat de les observacions i suggeriments fets pels anònims i benèvols informadors de la revista *Recerques*. Finalment, els senyors Jaume Riera i Rafael Conde, de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, van fer algunes correccions. Esperanza Llagostera s'ha encarregat de la traducció al català. A tots ells, el meu agraïment.

2. P. MAINONI, «Compagnie iberiche a Milano nel secondo Quattrocento», en *AEM*, 24 (1994); M. TANGHERONI (ed.), *Commercio, finanza, funzione pubblica. Stranieri in Sicilia e Sardegna nei secoli XIII-XIV*, Nàpols, 1989.

3. J. L. SHNEIDEMAN, «The state and trade in the thirteenth century Aragon», en *Hispania*, 19 (1959), 366-377.

regne en els circuits comercials mediterranis (el Nord d'Àfrica i l'anomenada «diagonal insular», primer; Nàpols, les «àrees de les espècies» i de «la llana», i el Mar del Nord, després).⁴ Com a resultat d'un procés d'expansió iniciat cap el 1370 i perllongat fins la dècada de 1420, la ciutat de València es convertí en una plaça financera i mercantil d'envergadura internacional.⁵ En aquest regne,

4. La descripció d'aquests circuits es pot veure a P. IRADIEL, «Valencia y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón», a *La Corona d'Aragó. El Regne de València en l'expansió mediterrània (1283-1492)*, València 1991, 81-88; E. CRUSELLES, «Jerarquización y especialización de los circuitos mercantiles valencianos (Finales del xiv-primer mitad del xv)», a *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*, 7 (1988-89), 83-109. Una valoració més recent a D. ABULAFIA, «L'Economia mercantile nel Mediterraneo Occidentale: commercio locale e commercio internazionale nell'età di Alfonso il Magnanimo», a *XVI CHCA*, Nàpols 2000, vol. II, 1023-1046.

5. La bibliografia sobre el comerç valencià és molt nodrida, i encara més quan el tema es tracta en el conjunt dels països de la Corona d'Aragó. Una síntesi bibliogràfica una mica antiquada a E. CRUSELLES, «Retomar la historia del comercio», *Millars* (Castelló de la Plana), XIV (1991), 183-190. Una visió global del comerç valencià a P. IRADIEL, «El segle xv. L'evolució econòmica», a *Història del País Valencià*, vol. II, Barcelona 1989, 301-311. El treball més ambiciós és el de J. GUIRAL, *Valence, port méditerranéen au xve siècle (1410-1525)*, París 1986. L. PILES ROS dedicà al tema diverses aproximacions: «La vida comercial valenciana en la primera mitat del segle xv», *IV CHCA*, Barcelona 1970, vol. II, 139-194; «Actividad y problemas comerciales de Valencia en el Cuatrocientos», a *VI CHCA*, Madrid, 1959, 411-432; «El comercio valenciano a fines de la Edad Media», a *Anales de la Asociación española para el progreso de las Ciencias*, XXI (1956), 489-506; i *Apuntes para la historia económico-social de Valencia durante el siglo xv*, València 1966. Altres treballs de conjunt: R. FERRER NAVARRO, *La exportación valenciana en el siglo xv*, Saragossa 1977; M. GUAL CAMARENA, *Vocabulario del comercio medieval. Colección de aranceles de la Corona de Aragón (siglos xiii y xiv)*, Tarragona 1968; i «Arancel de lezdas y peajes del reino de Valencia (siglo xv)», a *Anuario de Historia económica y social*, I (1968), 657-690, y II (1969), 597-657; H. LAPEYRE, «Els mercaders estrangers al regne de València en els segles xv i xvi», a A. FURIÓ (ed.), *València, un mercat medieval*, València 1985, 27-45; A. SANTAMARÍA, *Aportación al estudio de la economía de Valencia durante el siglo xv*, València 1966, 107-126. A més dels que se citaran a les notes següents, els estudis sobre aspectes parcials del comerç valencià són molt nombrosos. Sobre el comerç amb Itàlia: F. ARROYO ILERA, «El comercio valenciano de exportación con Italia y Berbería a finales del siglo xiv», a *VIII CHCA*, València 1973, t. II, vol. III, 255-290; H. BRESCH, «La draperie catalane au miroir sicilien, 1300-1460», a *Acta Mediaevalia*, 4 (1983), 107-127; M. T. FERRER MALLOL, «Els italians a terres catalanes», a *AEM*, 10 (1980), 393-466; S. FOSSATI RAITERI, «Privilegis genovesos a les terres catalanoaragoneses en els primers vint anys del segle xv i l'impost dels tres diners per lliura», a *Estudis d'Història medieval*, V (1972), 101-113; i «L'ambasceria veneta del 1413 al re Ferdinand d'Aragona e il dret italià», a *Omaggio Guerrieri-Crocetti*, Gènova 1971, 289-314; J. HEERS, «Les relations commerciales entre Gênes et le Royaume d'Aragon vers le milieu du xve siècle», a *IV CHCA*, vol. II, 3-14; i «Il commercio nel Mediterraneo alla fine del secolo xiv e nei primi anni del xv», a *Archivio Storico Italiano*, CXIII (1955), 157-209; D. IGUAL LUIS, «Valencia y Sevilla en el sistema económico genovés de finales del siglo xv», *RHM*, 3 (1992), 79-116; «Las galeras mercantiles venecianas y el puerto de Valencia (1391-1534)», *AEM*, 24 (1994); i «La ciudad de Valencia y los toscanos en el Mediterráneo del siglo xv», *RHM*, 6 (1995), 79-110; P. LÓPEZ EUUM, «El acuerdo comercial de la Corona de Aragón con los italianos en 1403. Dret italià», a *Ligarzas*, 7 (1975), 171-212; i «Las relaciones comerciales de la Corona de Aragón con los alemanes y saboyanos. Dret alemà y saboià (1420-1694)», *Saitabi*, XXVI (1976), 47-57; P. MAINONI, «Els mercaders llombards en el Regne de València (1390-1460)», FURIÓ (ed.), *València, un mercat...*, 81-156; i «Compagnie iberiche a Milano nel secondo Quattrocento», a *AEM*, 24 (1994); F. MELIS, «I rapporti economici fra la Spagna e l'Italia nei secoli xiv-xvi secondo la documentazione italiana», a *Mercaderes italianos en España. Siglos xv-xvi (Investigaciones sobre su correspondencia y contabilidad)*, Sevilla 1976, 177-199; i «La llana de l'Espanya mediterrània i de la Barbaria occidental en els segles xiv-xv», FURIÓ (ed.), *València, un mercat...*, 63-80; V. MORA, «Jaume Ferrer, mercader valencià a Gènova de 1421 a 1427», FURIÓ (ed.), *València, un mercat...*, 159-173. Referent al comerç amb els regnes musulmans: J. GUIRAL, «Les relacions comercials del regne de València amb Barbaria al segle xv», a FURIÓ (ed.), *València, un mercat...*, 279-313; J. HINOJOSA MONTALVO, «Las relaciones

la recaptació dels més importants aranzels i impostos reials sobre el comerç (lleuda, peatge i dret italià) s'incrementà arran de la recuperació d'un poder monàrquic enfortit, després de la instauració dels Trastàmara, i a mesura que s'intensificava l'activitat de les embarcacions italianes que recalaven a València.⁶ El preu de l'arrendament d'aquests drets passà de 122.500 s.r. el 1419, a 161.000 s.r. el 1427. A partir d'aquest any, i més intensament des de 1432, les interferències de la política italiana (relegada a un segon terme pel Magnànim entre 1427 i 1432) s'endugueren avall el valor de la recaptació i, cal suposar que també el volum d'intercanvis, per bé que es mantingué en un nivell més alt que el de finals del segle xv i principis del segle xv, per aconseguir la seva cota més baixa després de la derrota de Ponza, quan aquests impostos es van arrendar per tan sols 79.000 s.r.

entre los reinos de Valencia y Granada durante la primera mitad del siglo xv», a *Estudios de Historia de Valencia*, València 1978, 91-160; F. TORRELLA NIUBÓ, «Comercio textil mediterráneo de la Corona de Aragón con los países infieles en la primera mitad del siglo xv», a IV CHCA, vol. II, 15-33. Sobre el comerç amb Portugal: A. DÍAZ BORRÁS i J. TRENCHS ÒDENA, «El fracaso de la expansión portuguesa en el Mediterráneo a través de la documentación valenciana (1450-1500)», a *Estudis Castellonencs* (Castelló de la Plana), 4 (1987-88), 375-400; i «Piratería y dret portuguès: el caso lusitano en Valencia durante la transición del Mediterráneo al Atlántico (1450-1500)», a *Congreso Internacional Bartolomé Dias e a sua época*, Porto, 1989, 3, 405-425; J. HINOJOSA MONTALVO, «Intercambios comerciales entre Portugal y Valencia a fines del siglo xv: el dret portuguès», a *Actas das II Jornadas Luso-Espanholas de História Medieval*, II, Porto, 1990, 774-777. Sobre el comerç dels jueus: R. FERRER NAVARRO, «Los judíos en el comercio valenciano durante el siglo xiv», a I CHPV, vol. II, 553-566; J. HINOJOSA MONTALVO, «Actividades comerciales de los judíos en Valencia (1391-1492)», *Saitabi*, XXIX (1979), 21-42; L. PILES ROS, «El Dret del xxe e xxxxe. (Para favorecer las relaciones comerciales de los judíos norteafricanos con el reino de Valencia)», a *Sefarad*, XLIV (1984), 217-282. Altres treballs sobre aspectes concrets: J. L. CHORRO BARRIL, «El sistema impositivo de les coses vedades», a I CHPV, t. II, 701-709; E. CRUSELLES, «Mercaderes castellanos en Valencia (1400-1450)», a XV CHCA, Saragossa, 1997, t. II, 85-99; R. FERRER NAVARRO, «Los puertos del reino de Valencia durante el siglo xv», *Saitabi*, XXV (1975), 103-118, i «Aportación al comercio valenciano en el año de 1393», a *Estudios de la edad media de la Corona de Aragón*, IX (1973), 161-184; J. HINOJOSA MONTALVO, «Las relaciones comerciales entre Valencia y Andalucía durante la Baja Edad Media», a *Actas del II Coloquio de Historia Medieval andaluza. Hacienda y comercio*, Sevilla 1982, 249-267; D. PÉREZ PÉREZ, «Algunos aspectos del comercio valenciano a fines del siglo xiv», a VII CHCA, Barcelona 1962, vol. I, 529-546; M. I. RINCÓN DE ARELLANO, «Contribución al estudio de la economía valenciana del siglo xv. El tráfico de artículos vedados y su impuesto», a IV CHCA, vol. II, 35-47; F. SEVILLANO COLOM, «Mallorca y Valencia: relaciones marítimo-comerciales en el siglo xiv», a I CHPV, t. II, 539-552.

6. J. HINOJOSA MONTALVO, «Las relaciones comerciales entre Valencia e Italia durante el reinado de Alfonso el Magnánimo (coses vedades)», en *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, X (1975), 439-512. Les dades per a 1415-79, ja foren exposades i comentades per W. KÜCHLER, *Die Finanzen der Krone Aragon während der 15. Jahrhunderts (Alfons V und Johann II)*, Münster, 1983. Citarem per la traducció al català: *Les finances de la Corona d'Aragó al segle xv (Regnats d'Alfons V i Joan II)*, València, 1997, 43-102. S'han confrontat amb els nostres, entre 1381 i 1479, extrets de l'ARV, MR, núms. 1-89, i que van exposar ja a «Algunas observaciones acerca del comercio valenciano en el siglo xv a la luz de la obra de David Abulafia: nota crítica», a RHM, 8 (1997), 361-372. Foren publicats de nou per D. IGUAL LUIS, *Valencia e Italia en el siglo xv. Rutas, mercados y hombres de negocios en el espacio económico del Mediterráneo occidental*, [Castelló], 1998, 147-148. En aquesta obra, a les p. 121 y ss., es trobava una descripció del sistema impositiu reial sobre el comerç en el regne de València, la importància que van adquirir els mercaders italians i les repercussions de la situació política en les conjuntures comercials. Sobre el dret italià, IGUAL LUIS, *Valencia e Italia...*, 150-161 i 403-443. Un balanç de les relacions comercials i financeres entre València i Itàlia.

Una caiguda tan brusca després d'anys de creixement hagué de convèncer els mercaders catalanoaragonesos de la necessitat d'intervenir amb contundència a l'escena internacional per tal d'evitar la pèrdua de les seves posicions.⁷ Des de 1435, any que marca també el punt d'inflexió de les empreses d'Alfons el Magnànim, el tràfic comercial es va anar recuperant, al compàs de la marxa triomfal de les campanyes alfonsines, fins assolir els seus màxims valors al voltant dels anys 1444 i 1448, un cop assegurada la conquesta de Nàpols, quan aquests impostos s'arrendaren per 145.100 i 165.000 s.r., respectivament. A partir dels anys següents, els intercanvis comercials es mantingueren en aquest nivell tal vegada excessivament alt, afavorits pels estrets vincles polítics que uniren Nàpols i Sicília a la Corona d'Aragó. Com demostrà Mario del Treppo, els mercaders catalans que arribaren a Nàpols estaven vinculats a la cort i a les seves exigències financeres: la conquesta d'aquest regne consolidà l'expansió del comerç i dels productes tèxtils catalans en el mercat napolità, que va seguir incorporat a l'àrea econòmica de la Corona d'Aragó durant vint anys més després de la mort d'Alfons el Magnànim.⁸ La intensa relació comercial provocà també un increment de la circulació de canvis entre València i el regne napolità, que va assolir uns nivells desconeguts fins aleshores. Precisament, la reducció de la diferència del curs dels canvis produïts entre aquesta ciutat i altres places europees fa pensar a Enric Cruselles que el mercat monetari valencià s'havia consolidat, al mateix temps que el seu grup mercantil local havia afermat les posicions a les xarxes d'intercanvis internacionals.⁹

Dades com aquestes no constitueixen més que indicis. Però ens adverteixen que en el desarticulat i imperfecte mercat baixmedieval els factors extraeconòmics tenien una gran influència, fins al punt que els ritmes del comerç internacional podien aparèixer, de vegades i de manera immediata, desconnectats d'altres variables econòmiques. Insistí en aquesta idea ja fa anys Pierre Vilar,¹⁰ i és la hipòtesi d'Epstein que el comerç medieval, sota certes condicions, estava molt determinat pels factors institucionals. Per a aquest autor, el comerç a llarga distància era més vulnerable a la pressió política que els governants a la pressió econòmica exercida pels mercaders estrangers.¹¹ Com ja se sap, la lenta

7. J. VICENS VIVES, «Evolución de la economía catalana durante la primera mitad del siglo xv», a IV CHCA, Palma de Mallorca 1955, 18.

8. M. DEL TREPPO, *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalano-aragonesa al segle xv*, Barcelona 1976. Una visió diferent a C. CARRERE, *Barcelona, 1380-1462. Un centre econòmic en època de crisi*, Barcelona 1978. Com que a Nàpols no hi havia indústria tèxtil, Alfons el Magnànim va disposar que la major part de la vestimenta per al seu exèrcit fos importada dels seus territoris hispànics, on generalment era pagada (A. RYDER, *El Reino de Nápoles en la época de Alfonso el Magnánimo*, Valencia 1987, 323).

9. E. CRUSELLES, *Los mercaderes de Valencia en la edad media*, Lleida 2001, 177-203.

10. P. VILAR, «El declive catalán de la Baja Edad Media. Hipótesis sobre una cronología», a *Crecimiento y desarrollo*, Barcelona 1980, 266.

11. S. R. EPSTEIN, *An island for itself. Economic development and social change in late medieval Sicily*, Cambridge 1992, 268-290. Sobre l'abast d'aquest llibre: «Debat: comerç internacional i desenvolupament regional en el Mediterrani: la Sicília medieval de S.R. Epstein», a RHM, 5 (1994), 133-178, amb aportacions de P. Iradiel, G. Petralia, S. R. Epstein i M. Ruzafa.

transformació del mercat medieval europeu havia col·locat els mercaders en una posició dominant com a intermediaris entre el món rural i l'urbà, i com a amos de la major part del numerari circulant. D'una banda, la creixent rivalitat amb els artesans els va empènyer a aglutinar-se al voltant d'una autoritat central forta capaç de protegir el comerç. De l'altra, la magnitud dels riscos (naufraigs, pirateria, represàlies, hostilitat envers els estrangers, lentitud de comunicacions) va fer que els mercaders adquirissin consciència que la pràctica del comerç era molt difícil sense el suport de les autoritats, segons afirmaven ja les concepcions heretades de l'alta edat mitjana, i els va portar a refugiar-se en el privilegi. Al mateix temps que guanyaven terreny les tasques sedentàries d'organització, i al compàs del desenvolupament de noves tècniques comercials i de navegació, els mercaders intentaren augmentar la seva influència sobre el poder polític en el marc local o municipal,¹² però també ben aviat col·laboraren amb el poder regi, la qual cosa es pot interpretar, des del seu punt de vista, com una estratègia més per diversificar-ne els riscos. En aquell moment, les necessitats financeres requerides per la política expansionista de la monarquia, a la recerca de noves fonts d'ingressos, creixien a un ritme molt viu. A més a més, en el cas del sobirà aragonès, com a senyor d'un imperi marítim al voltant del Mediterrani occidental, precisament allà on més avançades estaven les tècniques comercials, el concurs dels homes de negocis fou cada cop més indispensable. A curt termini, banquers i mercaders s'interessaren tant en la complementarietat que per als seus negocis ofería el circuit internacional de les finances reials aragoneses com en el desenvolupament d'una política econòmica i exterior favorable als seus interessos.¹³ Per bé que aquests fenòmens de la història baixmedieval són ben coneguts des de fa temps, ja que constitueixen un dels temes clàssics d'una prolífica historiografia, en tornarem a parlar per aportar algunes notes i dades complementàries.

El rei en la cruïlla d'una espessa xarxa d'interessos

Només entre 1424 i 1432, les campanyes militars obligaren a duplicar el pressupost de la Tresoreria règia aragonesa.¹⁴ Amb les magres quantitats obtingudes dels ingressos dominicals o dels drets i tributs ordinaris, era inviable el sosteniment de la Casa reial i la seva costosíssima política exterior, en especial durant els períodes de guerra, quan les despeses creixien d'una forma brusca i ràpida. Va ser aquest un problema compartit pels sobirans europeus de la baixa

12. CRUSELLES, *Los mercaderes de Valencia...*, 293-313.

13. H. LAPEYRE, «Alphonse V et ses banquiers», a *Le Moyen Age* (1961) 1-2, 127; DEL TREPPO, *Els mercaders...*, 142 y ss.; G. ROMESTAN, «Les hommes d'affaires de Perpignan dans le Royaume de Naples», a IX CHCA, Nàpols 1982, vol. II, 86 i ss.; C. TRASELLI, *Note per la storia dei Banchi in Sicilia nel xv. I banchieri e i loro affari*, Palerm 1968, 194-198 i ss.; A. RYDER, «Cloth and Credit: Aragonese War Finance in the Mid Fifteenth Century», a *War and Society* (Duntron, Austràlia), vol. 2, núm. 1 (1984), 15.

14. C. LÓPEZ RODRÍGUEZ, «La estructura de los ingresos de la Tesorería General de Alfonso el Magnánimo y la conquista de Nápoles», a XIV CHCA, Sàsser 1996, vol. III, 573-593.

edat mitjana, al qual s'intentà de donar una resposta que és l'origen de la fiscalitat estatal. Aïesa la rigidesa del sistema fiscal heretat del segle XIV, a més de les profundes reformes de les institucions financeres de la monarquia introduïdes per Ferran d'Antequera i continuades per Alfons el Magnànim (amb la finalitat de millorar la recaptació, gestió i control de la despesa), l'increment dels ingressos reials fou possible gràcies a l'expansió dels capítols més flexibles. Com a remei més immediat per pal·liar les seves necessitats, el rei tenia al seu abast l'acostumat recurs a l'alienació dels béns i drets del patrimoni reial, però les discussions que provocava entre els estaments, la ja extrema debilitat del reial patrimoni a finals de l'edat mitjana, i la minva de l'autoritat reial que implicaven les alienacions, desaconsellaven abusar d'aquest expedient.

Seguint el mateix costum, el Magnànim podia comptar també amb els donatius i préstecs efectuats per eclesiàstics, ciutats, nobles i Corts, sobretot un cop iniciada la conquesta de Nàpols. Kùchler, a la monografia citada, ho estudià amb deteniment i perícia.¹⁵ Només citarem alguns casos com a exemple. L'abril de 1430, davant les necessitats urgents del monarca, el capítol de la seu de València es constituí en el seu principal pagador fins al mes de setembre d'aquell any, per una suma total de 4.000 fl., quantitat que alguns mercaders valencians havien prestat al rei.¹⁶ Novament, el 1431, el bisbe i capítol de la seu de València acceptaren socórrer el rei amb 10.000 fl.¹⁷ El 1430, el cardenal de Foix, legat apostòlic, concedí 150.000 fl. «per esmena e compensació de certes despeses fetes per ell [el rei] de alguns affers de la Ecclesia».¹⁸ El concili de Tarragona aprovà 1.500 fl. el març de 1425 com a *proferta graciosa*.¹⁹ També acudir en ajut del seu senyor les ciutats i viles reials. Des de 1429-30, a causa de la guerra de Castella primer i de la conquesta de Nàpols després, moltes viles entregaren donatius a les arques reials per ajudar el rei en les seves empreses, com els 20.000 s.j. donats per la comunitat de les aldees de Terol el 1442.²⁰ El 1427, la ciutat de València va emetre censals per valor de 20.000 fl., les pensions dels quals corresponia pagar al rei i al batlle general.²¹ El 1430, el batlle general autoritzà als alamins, jurats i aljames de la Serra d'Eslida per carregar censals amb la finalitat d'obtenir els 4.929 s.r. amb el què contribuirien a l'oferta aprovada a les Corts Generals com una ajuda al rei en la guerra contra Castella.²² El 1436, els jurats de València arbitraren una ajuda urgent de 10.000 duc. per poder complir amb tots els canvis enviats pel rei, que en haver estat retornats a Florència per impagats, comprometien el crèdit d'Alfons el Magnànim, «que li és la pus cara cosa e de major reputació».²³ L'abril de 1438, la ciutat de València acceptà concedir un

15. KÜCHLER, *Les finances...*

16. ARV, MR, núm. 8.778, f. 25-v.

17. ARV, Real, reg. 230, f. 134v-135.

18. ARV, MR, núm. 8.778, f. 18v.

19. ARV, MR, núm. 8.760, f. 13.

20. ARV, MR, núm. 9.397, f. 20.

21. ARV, Real, reg. 38, f. 19-20.

22. ARV, Batllia, llib. 1.147, f. 108.

23. ARV, Real, reg. 67, f. 10v y 18v.

altre préstec urgent de 171.620 s.r.²⁴ El 1442, la ciutat de València prestà al rei 60.000 s.r. destinats a la compra de draps de llana per a les seves tropes a Nàpols; amb la finalitat de recaptar aquesta quantitat, la ciutat va emetre censals al 6,66% d'interès.²⁵

Si el monarca no volia veure minvar el seu domini territorial (com en el cas de les alienacions del patrimoni reial) ni contraure compromisos polítics amb els estaments, l'Església o les ciutats (com passava amb els donatius, ajudes i préstecs concedits per les Corts), tenia al seu abast altres vies per reunir recursos, tal vegada més complicades de gestionar però que eren, en principi, de la seva exclusiva incumbència. Podia, per exemple, recórrer a la venda de gràcies, privilegis, llicències, sentències, oficis i altres favors de tota mena expedits per mitjà de la seva cancelleria. No serà necessari recordar aquí que aquesta pràctica fou inherent a les monarquies europees, en general, i a l'aragonesa, en particular, durant tota l'edat mitjana i encara a l'edat moderna. Com és fàcil de suposar, el regnat del Magnànim no se'n va veure lliure com no se n'havien vist lliures tampoc els dels seus antecessors. Són molt abundants les dades proporcionades pels llibres de la tresoreria general del Magnànim referent a aquest intens i profitós (per a ambdues parts: rei i peticionaris) tràfic d'influències, no pas nou i prou conegut en èpoques anteriors a les d'Alfons. Sense ànim de ser exhaustius, n'exposarem alguns casos.

Amb unes conseqüències socials i una projecció política de més envergadura, la cancelleria reial va expedir, previ pagament, nombrosos privilegis col·lectius. Durant el regnat del Magnànim, tal com s'esdevingué en els dels seus predecessors, foren moltes les universitats que van obtenir privilegis d'una manera onerosa. Ho va fer, per exemple, la ciutat de Girona²⁶ i també la de Lleida el 1424.²⁷ El 1422, el rei va escriure als jurats de València per agrair els seus serveis i comunicar-los que, regressant d'Itàlia, tenia la intenció de desembarcar a la ciutat, «per consolació de vosaltres e perquè conegats que no havem més en oblit los grans serveys a nós fets per aqueixa ciutat e regne, per tal forma que no solament vos sia retribució per nós de gràcies e favors, mas encara perquè a altres sia exemple (...)».²⁸ El desembre de 1425, el rei concedí un privilegi a les aldees de Terol limitant la cena de presència a 2.000 sous, per la qual cosa les esmentades aldees van donar 1.300 fl.²⁹ El privilegi de no alienació del patrimoni reial costà als veïns de Bolea (Aragó) 100 fl. el 1425.³⁰ La concessió de certes franquícies als jueus que anessin a viure a l'aljama de Tortosa costà 20 fl. el 1426.³¹ El desembre

24. ARV, MR, núm. 9.392, f. 42v-43v.

25. ARV, MR, núm. 9.812, f. 140-148; Cfr. P. LÓPEZ ELUM, «El censal como remedio al préstamo que Valencia ofreció a Alfonso V en 1442», a I CHPV, t. II, 709-718.

26. S. SOBREQUÉS VIDAL i Ll. BATLLE PRATS, «Diplomatario gerundense del rey Juan de Navarra en la lugartenencia de Cataluña», a AEM, 4 (1967), 432.

27. ARV, MR, núm. 8.759, f. 38-v.

28. ARV, REAL, reg. 232, f. 70.

29. ARV, MR, núm. 8.761, f. 29.

30. ARV, MR, núm. 8.760, f. 29v.

31. ARV, MR, núm. 8.765, f. 27v.

de 1426, la ciutat de Mallorca donà graciosament 4.000 fl. per haver revocat el rei diversos privilegis sobre l'elecció dels jurats.³² El maig de 1427, els còsols de la vila de Puigcerdà entregaren 5.500 s.b. per la concessió d'un privilegi que els atorgava immunitat jurisdiccional.³³ El setembre del mateix any, la vila de Morella pagà 800 fl. per un privilegi reial pel qual quedaven prohibides les inquisicions eclesiàstiques contra els seus veïns.³⁴ El 1429, la comunitat d'aldees de Terol pagà 1.659 fl., 3 s.b. i 9 d. pel privilegi d'incorporació a la Corona de la vila de Mosqueruela i les seves aldees.³⁵ La concessió de l'anomenat dret de saqueria sobre la sal que es carregava a les naus estrangeres costà als jurats d'Eivissa 6.600 s.r. el 1429.³⁶ Per 204 fl. i 665 s.j. obtingueren els veïns de Lleida la gràcia de reduir els censos que el bisbe i clergat de la diòcesi rebien sobre possessions de la ciutat.³⁷ El 1430, les universitats de Portolés, Gistaín i Boltaña (Aragó) pagaren 164 fl., 1.096 s.r. i 6 d. per un privilegi revocant l'alienació del patrimoni reial.³⁸ El maig de 1431, la universitat de Perpinyà va fer una donació graciiosa a canvi d'un privilegi reial sobre l'elecció d'oficials municipals i la reforma del consell del Consolat de Mar.³⁹ L'octubre de 1431, els paers de Cervera entregaren 6.000 fl. en virtut d'una concòrdia firmada amb el rei per tal que l'infant Pere renunciés a la donació de la vila que el monarca va fer a favor seu.⁴⁰ Per la concessió d'un privilegi d'annexió a la corona reial, els jurats d'Alcanyís donaren 1.500 fl. el 1439⁴¹ i 500 fl. la vila d'Ejea de los Caballeros.⁴² Per aconseguir el privilegi reial que li cedia el castell de la seva localitat, la vila de Sos hagué de pagar 300 fl.⁴³

El tresorer general del rei va assentar en els seus llibres de comptes, en concepte de donacions gracioses, les quantitats satisfetes per viles, institucions religioses, nobles, eclesiàstics, ciutadans, mercaders; el rei, a canvi, els reconeixia diferents drets, cobria un ofici, o bé concedia una provisió, privilegi o sentència favorable als interessos del donant. Els exemples són nombrosos. Com ja se sap, fou un recurs que utilitzaren sovint les comunitats locals, ja molt abans del regnat del Magnànim. El maig de 1440, la ciutat de Terol va fer un «donatiu graciós al senyor rey per sguard de certes provisions que han sperança obtenir graciosament de sa senyoria».⁴⁴ El novembre de 1440, la comunitat de les aldees de Terol va retenir 5.000 s.r. dels 40.000 s.r. de l'avançament de les demandes ordinàries que es devien al rei dels anys 1441 i 1442, fins a obtenir els privilegis pels quals havien

32. ARV, MR, núm. 8.765, f. 53.
33. ARV, MR, núm. 8.767, f. 39v-40.
34. ARV, MR, núm. 8.769, f. 18.
35. ARV, MR, núm. 8.777, f. 20-21.
36. ARV, MR, núm. 8.777, f. 36-v.
37. ARV, MR, núm. 8.778, f. 2v.
38. ARV, MR, núm. 8.779, 27v.
39. ARV, MR, núm. 8.781, f. 44.
40. ARV, MR, núm. 8.780, f. 26.
41. ARV, MR, núm. 9.392, f. 70-v.
42. ARV, MR, núm. 9.397, f. 30.
43. ARV, MR, núm. 9.397, f. 47v-48.
44. ARV, MR, núm. 8.787, f. 33.

acceptat bestreure'ls.⁴⁵ La ciutat i la comunitat de les aldees de Daroca entregaren al Tresor reial 700 duc. i 1.200 duc., respectivament, per raó d'un litigi que el rei decidí que fos vist per la reina Maria i l'arquebisbe de Saragossa, amb el compromís de retornar el donatiu si en 18 mesos no es determinava el plet.⁴⁶ Per la concessió de tres privilegis, la ciutat de Daroca donà al rei 100 duc.⁴⁷ El desembre de 1446, la universitat de Lançano donà graciosament 2.500 duc. perquè el rei ordenà al Consell Reial de Nàpols que promulgues una sentència sobre el port de *Santo Vito*; posat que la sentència fos revocada i corregida en perjudici de la universitat, el rei havia de restituir el donatiu.⁴⁸ La vila de Sant Cugat donà 50 fl. el 1447, després de la concessió del privilegi de celebrar mercat, i uns altres 50 fl. per altres privilegis per celebrar fires.⁴⁹

Per semblants vies i mètodes als emprats per les universitats i les institucions laiques i eclesiàstiques, individus de tota mena acudiren a la cancelleria reial per comprar, directament o per mitjans indirectes a través de donacions o préstecs sense interès, disposicions favorables. Mossèn Pere Esteve, rector de Rabines (Mallorca), donà graciosament 100 duc. per certes provisions reials que revocaven un altre posseïdor de la rectoria.⁵⁰ La confirmació dels seus privilegis, remissions, llicències d'amortització i altres drets costaren 666 duc., 3 tarins al bisbe i capítol de Mallorca, en concepte de donació graciosa. Tant aquesta com l'anterior donació, havien de restituir-se si les disposicions reials no es duïen a terme.⁵¹ El 1425, Pere Gençor pagà 322 fl. per suspendre una inquisició contra la seva persona.⁵² Pel mateix motiu, l'ofici dels corredors d'orella de Barcelona entregà 166 fl. el 1424.⁵³ Sancho Porta, mestre en teologia, entregà al tresorer 500 fl. «per rahó de algunes provisions favorables per lo dit fra Sancho de la Cort del senyor rey obtengudes».⁵⁴ Joan de Banyols, escrivà de la cort reial de Girona, oferí graciosament 50 fl. el juny de 1427, per raó d'una llicència atorgada pel rei per excarcarar-lo de la cort on es trobava arrestat.⁵⁵ Guillem Ramon de Montcada, batxiller, i mossèn March de Los, clergue, donaren graciosament 200 duc. el 1441, per obtenir una provisió reial que els permetia usar unes butlles papals.⁵⁶ El clavari de l'orde de l'Hospital donà graciosament 400 duc. el març de 1441, a canvi de la concessió d'una comanda a Aragó.⁵⁷ El 1446, un cavaller sicilià féu una donació graciosa al rei de 700 duc. per uns escrits atorgats per Alfons el Magnànim «en favor de sa justícia sobre la execució fahedora en lo

45. ARV, MR, núm. 8.788, f. 22.

46. ARV, MR, núm. 8.790, f. 33.

47. ARV, MR, núm. 8.790, f. 59v.

48. ARV, MR, núm. 8.791, f. 30v.

49. ARV, MR, núm. 9.397, f. 22.

50. ARV, MR, núm. 8.790, f. 15v.

51. ARV, MR, núm. 8.790, f. 16v.

52. ARV, MR, núm. 8.760, f. 32v.

53. ARV, MR, núm. 8.759, f. 42v.

54. ARV, MR, núm. 8.763, f. 2v.

55. ARV, MR, núm. 8.767, f. 53.

56. ARV, MR, núm. 8.790, f. 14v.

57. ARV, MR, núm. 8.790, f. 4v.

dit regne de Sicília per rahó de certes sentències per ell optengudes contra Antonio et contra Jacobo de Marquisi.⁵⁸ El 1446, l'arquebisbe de Salerno donà 1.000 duc. en agraïment per una sentència al seu favor dictada en un plet entaulat contra el baró de Mur sobre el castell i terra de *Delibacio*, amb el compromís del rei de restituir la quantitat si es revocava la sentència.⁵⁹ El jutge Raimon de Benavent donà 200 duc. el juny de 1446 perquè, gràcies a la intervenció d'Alfons el Magnànim, dos germans obtinguessin els abadiats de Sant Pere de Benavent i Sant Victorino.⁶⁰ Uns dies després, Francesc de Rana donà 200 duc. més en compensació de la intervenció reial perquè el seu fill obtingués el bisbat de Calvi.⁶¹

Les vendes d'alguns oficis es camuflaren també com a donacions gracioses o préstecs, encara que aquesta pràctica no fou tan estesa com a l'edat moderna. El novembre de 1446 el rei concedí l'ofici de *podestà* de Sàsser a mossèn Nicolau Vegino i a Giovanni Gambella; que donaren 300 duc.⁶² El 1426, el rei va vendre a la vila de Figueres l'escrivania de la vila i batllia, per 18.000 s.b.⁶³ El març d'aquell mateix any, mossèn Francesc de Sant Martí pagà 300 fl. per l'establiment de l'ofici de dipositari de Girona.⁶⁴ El 1427, fou venut l'ofici de mestre de la seca de Sicília per 5.000 fl.⁶⁵ Domingo Mascó, escrivà de la Cort del veguer de Mallorca, entregà 880 s.r. l'abril de 1430 pel concepte de donació graciota per provisions favorables, perquè una concessió reial (per la qual posseïa, com a hereu del seu difunt pare, l'esmentada escrivania per temps d'una vida solament), havia estat ampliada a un hereu.⁶⁶ El 1437, a Joan de Copons li costà 500 duc. l'ofici d'assessor del governador de Mallorca.⁶⁷ Gabriel Castanyer, llicenciat en lleis mallorquí, va donar graciosament 500 duc. l'abril de 1441, pel nomenament que li va fer el rei de l'ofici de la judicatura del patrimoni reial de Mallorca.⁶⁸ El maig, Marmello de Medici, capità de Castellforte, donà graciosament 250 duc. per una provisió reial que el proveïa de la dita capitania, compromentent-se el rei a tornar-li el seu donatiu si era remogut de l'ofici.⁶⁹ El març de 1446, micer Pietro de Berlione, doctor en lleis i mestre racional de Sicília, prestà 225 duc. al rei per una provisió reial que li concedia durant la seva vida i la d'un hereu la castellania del castell de Sant Julià a Sicília.⁷⁰ Micer Antoni Guastafarro, de Gaeta, entregà 200 duc. en haver obtingut una capitania per a l'any 1447.⁷¹ El

58. ARV, MR, núm. 9.407-9.408, f. 29.

59. ARV, MR, núm. 9.407-9.408, f. 32v.

60. ARV, MR, núm. 9.407-9.408, f. 49.

61. ARV, MR, núm. 9.407-9.408, f. 49v.

62. ARV, MR, núm. 8.791, f. 22v.

63. ARV, MR, núm. 8.763, f. 4v.

64. ARV, MR, núm. 8.763, f. 11.

65. ARV, MR, núm. 8.767, f. 31.

66. ARV, MR, núm. 8.778, f. 26v.

67. ARV, MR, núm. 9.392, f. 15v.

68. ARV, MR, núm. 8.790, f. 17.

69. ARV, MR, núm. 8.790, f. 35v.

70. ARV, MR, núm. 9.407-9.408, f. 32.

71. ARV, MR, núm. 8.790, f. 49v.

novembre de 1447, el cavaller Adesio Comite prestà graciosament 200 duc. comptants, més 100 duc. en draps, perquè el rei el proveís de per vida d'una capitania i castellania, prometent el monarca retornar-los si l'ofici li era revocat.⁷²

Sovint, el cobrament dels drets reials feia que un individu molt involucrat en un determinat sector d'activitat donés o prestés diners al monarca, nominalment sense interès. El juliol de 1424, es firmaren certs capitols entre el sobirà i Guillem de Camproadó, conseller reial i mestre portolà de Sicília, que prestà 10.000 duc. venecians al rei: 4.000 duc. en moneda comptant, 1.500 duc. a canvi en Sicília a un mes de vista, i 4.500 duc. a sis mesos després de la plena possessió de l'ofici de mestre portolà; per aquells 10.000 duc., el rei obligà a Camproadó «tots los ports e carregadors de Sicília».⁷³ El setembre de 1424, Bertomeu Avinyó prestà 3.000 fl. al rei, qui assignà per al seu cobrament el dret de coronatge d'Aragó.⁷⁴ Sobre el morabatí de la ciutat i aldees de Terol prestà, l'abril de 1432, 5.000 s.r. Martí Roiz, mercader de València;⁷⁵ el mateix mes, micer Nardo de Bartolomeu, tresorer reial de Sicília, prestà graciosament 26.333 s.r. i 4 d., essent-li assignades al seu cobrament les rendes de Sicília.⁷⁶ Bernabé de la Marra s'oferí a prestar graciosament 1.000 duc. en draps, i uns altres 3.000 duc. en moneda comptant, a canvi de ser proveït de l'ofici de mestre portolà de la província d'Apúlia, al regne de Nàpols.⁷⁷

És possible que hi hagués algú que avancés quantitats en concepte de préstec graciós o de donatiu, amb l'única i sincera intenció de col·laborar amb el seu senyor, obligat pels vincles de naturalesa que l'unien al rei. Però per molt que els obligués la pressió del sobirà o els seus deures com a vassalls, pocs d'aquests ajuts, donatius o préstecs eren nets de contrapartides, a curt o mig termini, visibles o no. Com hem vist, la majoria gairebé no oculten l'esperança d'obtenir beneficis polítics, jurídics o econòmics, pròxims o llunyans. El maig de 1447, Giovanni Miroballo prestà al rei, sense cap penyora, 15.000 duc., que Alfons el Magnànim va prometre retornar el desembre, més 3.000 duc. (un 20% del préstec) que el rei li donà graciosament «per sguart del dit préstech».⁷⁸ No és cap novetat ni desvetllarem cap secret, doncs, si afirmem que al voltant de la cancelleria reial i dels òrgans administratius de la monarquia s'havia teixit una xarxa densa d'interessos creats, els tentacles dels quals s'estenien per tots els regnes de la corona, i que confluen a la cort reial, on pul·lulaven aristòcrates, eclesiàstics, ambaixadors d'altres potències, representants de les viles i ciutats, i, evidentment, mercaders, tots ells entregats a maquinacions, negociacions secretes, pressions, conspiracions, suborns i corrupteles per obtenir del sobirà i de la seva cancelleria tractats, privilegis, cartes de recomanació i tot tipus de provisions favorables als

72. ARV, MR, núm. 8.791, f. 137v.

73. ARV, MR, núm. 8.759, f. 4v.

74. ARV, MR, núm. 8.751, f. 19v.

75. ARV, MR, núm. 8.784, f. 26v.

76. ARV, MR, núm. 8.786, f. 4.

77. ARV, MR, núm. 8.791, f. 1v.

78. ARV, MR, núm. 8.791, f. 73.

seus interessos (particulars, nacionals o corporatius). De tot això en donen fe les missives enviades pels ambaixadors de Barcelona destacats davant la cort reial napolitana.⁷⁹ Per als mercaders, els salconduits o guiatges i altres privilegis d'exempció o reducció d'impostos els proporcionaven alguns avantatges molt temptadors, com els que concedí en un guiatge expedit el 1428 Alfons el Magnànim «per favor e contemplació de una galea grossa la qual en la ciutat de València se deu prestament armar per portar mercaderia en gran profit de la cosa publica e servey nostre e augmentació de sos drets» que assegurava de qualsevol delictes (llevat dels de traïció, trencament de pau i homenatge, heretgia, lladres, falsificadors de moneda, saltejadors de camins, sodomites, els de lesa majestat i d'altres) a tots els que anessin a la galera objecte de guiatge; el rei disposà, a més a més, que fossin sobreseguts tots els processos civils i criminals incoats contra els acordats en aquella nau, tot i que la durada d'aquest salconduit estava limitada temporalment.⁸⁰ No era menyspreable el suport que en determinades circumstàncies podia donar el rei a un mercader al seu servei, sobretot enfront de les autoritats locals o d'altres competidors. Per exemple, el 1436, Alfons el Magnànim ordenà al batlle general que observés les franquícies atorgades pels jurats de València al mercader Andreu de Casal, considerant els molts serveis prestats al monarca.⁸¹

Els mercaders i el finançament dels projectes de la corona

Ens interessa ressaltar aquest aspecte de la cort reial medieval com un mercat on el monarca negociava diàriament amb els seus súbdits i on es manifestava la força de cada grup social. És cert que, en aquest terreny, Alfons el Magnànim continuava, sense gaires novetats, les pràctiques dels seus predecessors, però ara, en aquest mercat d'influències en què s'havia convertit la cort, s'introduïren amb força els mercaders, que aprofitaren les necessitats econòmiques de la Corona per convertir-se en els banquers del sobirà i obtenir les majors contrapartides possibles, tant financeres com polítiques. A diferència del passat, quan la seva col·laboració amb la cort es limità a la d'algun destacat comerciant-banquer, ara eren nombrosos els grans mercaders que s'involucraren, amb fortes sumes, en els tractes financers amb la monarquia.

Com que l'estructura fiscal de la corona, almenys del Regne de València, havia anat estabilitzant-se des dels temps de Jaume I i al llarg del segle XIV, al Magnànim li quedaven molt poques possibilitats, per no dir que cap, d'imposar nous tributs. Com ja se sap, la creixent pressió de la monarquia des de la primera meitat del segle XIV fou un factor determinant de la cristallització dels sistemes fiscals

79. J. M. MADURELL MARIMON, *Mensajeros barceloneses en la corte de Alfonso V de Aragón (1435-1458)*, Barcelona, 1963.

80. ARV, Gobernación, reg. 2.800, m. 1, f. 23.

81. ARV, Real, reg. 64, f. 16v.

reials (que alguns autors anomenen «d'estat») i municipal; amb el benentès que tant els tributs locals com els nous impostos de les generalitats no pertanyien al rei sinó als municipis i als estaments, per la qual cosa la capacitat d'actuació del monarca sobre aquestes fonts d'ingressos era més aviat limitada i es trobava molt mediatitzada.⁸² De fet, un cop aprovat el dret italià amb l'ajuda dels estaments, Martí l'Humà fracassà en els seus intents de crear uns altres impostos, i el Magnànim, després d'ensopegar a la vegada amb l'oposició de la noblesa i de l'Església, hagué de renunciar-hi, incapaç, en el fons, de reformar en profunditat el règim fiscal dels seus regnes, com s'evidencià clarament quan es promulgà la Butlla d'Or. Per compensar aquest bloqueig, el monarca va acudir al crèdit més o menys generós dels seus súbdits. En un principi, el rei es dirigí a les corts, als capítols i a les ciutats, que reuniren els capitals destinats a sufragar els préstecs i donatius concedits al rei mitjançant la venda de títols de renda, amb certes penyores o garanties hipotecàries sobre el patrimoni reial. Exerciren així la funció d'agents mediadors de crèdit. Però aquests préstecs i ajudes tenien serioses limitacions, a més d'exigir unes llargues, enutjoses i complicades negociacions amb aquests actors polítics.⁸³

En aquest terreny, el rei només seguia una tendència general de la seva època, marcada per unes condicions tècnicament favorables per a l'expansió del crèdit. A tota la Corona d'Aragó, i amb especial intensitat a València, s'havia assistit des de finals del segle XIV i principis del segle XV a l'explosió d'un actiu mercat del deute, contret tant per persones privades com públiques, entre elles els municipis i les diputacions del General dels regnes.⁸⁴ Tant a l'Aragó com a València i Catalunya, les hisendes municipals havien acudit al crèdit, sobretot des de mitjan segle XIV, a causa de les guerres amb Castella i per satisfer les peticions del sobirà. Les contínues exigències reials per sufragar les despeses de la política internacional de la monarquia van fer créixer el dèficit de les hisendes municipals, endeutades per pagar les emissions de deute públic. Fou una pràctica corrent des de mitjan

82. Una síntesi sobre l'evolució de la fiscalitat reial a J. A. SESMA MUÑOZ, «Las transformaciones de la fiscalidad real en la Baja Edad Media», a XV CHCA, t. 1, vol. 1, 231-291; i M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*, Vic-Girona, 1995. Per a una aproximació general a la relació entre la fiscalitat reial i la municipal, es pot consultar amb profit P. ORTÍ, M. SÁNCHEZ, M. TURULL, «La génesis de la fiscalidad municipal en Cataluña», a RHM, 7 (1996), 115-134; A. J. MIRA i P. VICIANO, «La construcció d'un sistema fiscal: municipis i impost al País Valencià (segles XIII-XIV)», a RHM, 7, 135-148; i J. V. GARCÍA MARSILLA, «La génesis de la fiscalidad municipal en la ciudad de Valencia (1238-1366)», a RHM, 7, 149-170. Aquests i altres autors ja havien tractat poc abans el tema. Vegeu el conjunt de comunicacions recopilades per M. SÁNCHEZ y A. FURIÓ, *Col·loqui Corona, municipis i fiscalitat a la Baixa Edat mitjana*, Lleida [1997]. Les estretes relacions establertes entre la fiscalitat reial i la municipal es poden veure amb més detall en l'esplèndid treball de P. ORTÍ GOST, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*, Barcelona, 2000.

83. KÜCHLER, *Les finances...*, 177-185 i 458-466. Els préstecs concedits per la ciutat de València al Magnànim foren estudiats per KÜCHLER, *Les finances...*, 327 i ss.; i abans per F. SEVILLANO COLOM, *Préstamos de la Ciudad de Valencia a los reyes Alfonso V y Juan II (1426-1472)*, València, 1951.

84. La bibliografia és molt àmplia. Una síntesi a A. FURIÓ, «Crédito y endeudamiento: el censal en la sociedad rural valenciana», a E. SARASA SÁNCHEZ i E. SERRANO MARTÍN (eds.), *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (ss. XII-XIX)*, Saragossa, 1993, vol. I, 501-534.

segle xiv que adquirí, un segle més tard, una amplitud inusitada, sobretot des de l'entronització dels Trastàmara, i encara més des que el Magnànim inicià les seves campanyes italianes.⁸⁵ Les despeses en pensions de censals de la ciutat de València passaren de 27.000 ll. a 35.400 ll. anuals entre 1415 i 1440.⁸⁶ Però l'acumulació del deute municipal havia arribat ja a un punt gairebé insostenible a finals del segle xiv i principis del segle xv.⁸⁷ Tal vegada la crisi de les incipients hisendes locals en disminuï la capacitat per finançar els projectes de la monarquia —d'altra banda, cada cop més ambiciosos, almenys sense posar en perill el seu delicat equilibri financer. Tot allò va convèncer potser el monarca a cercar de manera complementària noves i més àgils fonts de crèdit.

Així, doncs, el sobirà passà a tractar directament amb els grans mercaders, que també cercaven un mitjà segur i productiu de girar grans quantitats entre les places financeres internacionals, especialment les de la Corona d'Aragó (Barcelona, Perpinyà, Mallorca, València, Nàpols, Palerm,...) cada vegada més relacionades entre elles com a conseqüència de la intensificació del comerç a llarga distància en el Mediterrani central i occidental. Els antecessors del Magnànim havien negociat també amb mercaders i banquers, però d'una manera més puntual, sense la freqüència i intensitat amb què ho va fer Alfons V. La solució de recórrer al crèdit mercantil únicament era factible si hi havia un coordinació entre els mercaders al voltant de la figura reial i els objectius de la seva política general. Només ells tenien prou liquidesa per procurar amb prestesa fons a la corona, servint-la sovint com a proveïdors de la seva casa i exèrcit. La seva influència va anar augmentant amb els anys, a mesura que les sol·licituds del monarca foren més grans o més freqüents. Segons els llibres de la tresoreria general d'Alfons el Magnànim, mercaders i banquers prestaren al rei 27.142 s.r. el 1427, 323.400 s.r. el 1431, 457.660 s.r. només de març a juliol de 1441, i 1.539.212 s.r. el 1447. Als comerciants de Perpinyà i Barcelona devia la corona aragonesa més de 50.000 duc. el 1444; solament al mercader Bertran de Crexells, de Perpinyà, devia el monarca 333.500 duc. el 1452.⁸⁸

A causa del caràcter fragmentari de l'administració financera de la monarquia aragonesa i de les seves fonts documentals, aquestes quantitats són aproximatives, però deixen entreveure el creixement dels préstecs procedents del sector mercantil. La mútua dependència va permetre al monarca negociar amb els seus

85. Y. ROUSTIT, «La consolidation de la dette publique à Barcelone au milieu du xive siècle», a EHM, IV (1954), 13-56; J. BROUSOLLE, «Les impositions municipales de Barcelone de 1328 à 1462», a EHM, V (1955), 1-164. Com a exemple citarem que el 1413 Ferran I aprovà uns capitols firmats entre Joan Mercader, batlle general, i les viles reials de València, que es van comprometre a carregar censals per 10.000 fl. per finançar un exèrcit amb el qual combatre la invasió del regne d'Aragó; és interessant que ambdues parts —rei i viles reials— escollisín com a jutge per a les seves possibles diferències el governador de València (ARV, MR, núm. 9.817, f. 1-7v).

86. E. BELEGUER CEBRIÀ, *València en la crisi del segle xv*, Barcelona 1976, 45 i 58.

87. MORELLÓ BAGET, «El sistema fiscal dels municipis catalans: l'exemple del Camp de Tarragona», a *Col·loqui Corona, municipis...*, 279-305; J. V. GARCÍA MARSILLA i J. SÁIZ SERRANO, «De la peita al censal. Finanzas municipales y clases dirigentes en la Valencia de los siglos xiv y xv», a *Col·loqui Corona, municipis...*, 307-334.

88. RYDER, «Cloth and Credit...», 9-12.

banquers sense les contrapartides polítiques que havia de concedir a les reunions de Corts, ni obligar-se fins al punt que li exigien nobles, ciutats i capitols catedralicis (amb un poder immens); si bé ací els préstecs es garantien sobre les rendes reials ordinàries i sobre els ingressos extraordinaris aprovats pels estaments, les ajudes dels quals, fora d'això, se suspengueren a partir de 1448.⁸⁹

La tresoreria reial va fer servir procediments diversos, que han estat ben estudiats per Küchler entre altres autors, amb la finalitat de captar els capitals mercantils. Vegem-ne alguns. Hi havia préstecs nominalment graciosos o liberals (crèdits a curt termini, anomenats a l'època emparaments),⁹⁰ realitzats per tots els grups socials. Però altres operacions comportaven expressament un interès. En elles participaven els mercaders de forma destacada. Per exemple, les donacions a canvi (anomenades així pel tresorer en el seu llibre racional, encara que foren assentats al llibre ordinari com a préstecs graciosos⁹¹) consistien en avançaments de diner d'un mercader o banquer, a favor del qual el rei girava una lletra de canvi pagadora pels seus oficials a la Península Ibèrica o a Itàlia.⁹² L'interès de les lletres de canvi que apareixen als llibres de la tresoreria entre 1424 i 1446 oscil·la entre el 9 i el 15%. Els exemples són abundants. L'abril de 1440, Raymo Rango i Pietro Botola, mercaders de Gaeta, prestaren 1.050 duc.; els prenién, «a cambi per Palerm, de Bartolino de Dono i Francesc d'Antonio, ab desavanç de XV per cent e X ducats més al tot».⁹³ El novembre de 1446, per ordre del rei i per necessitat de la Cort, foren manlevats 1.000 duc. *a cambi*, en nom propi, per Lope Ximénez d'Urrea, Eximén Pérez de Corella, Joan d'Olzina i Mateu Pujades, consellers reials. Els 1.000 duc. es prenién de Berenguer Pellicer, mercader català, a pagar 1.150 duc. (un 15% d'interès nominal) a Palerm per Frederic d'Abbatella a Bernat Oliver. Els mateixos individus, i per iguals raons, manllevaren del banquer napolità Giovanni Miroballo 1.000 duc. *a cambi*, a pagar 1.150 duc. a Palerm sobre Frederic Abbatella, tresorer de Sicília, a favor d'Antoni de Septimo. Aquests mateixos manllevaren de Miroballo uns altres 2.500 duc. *a cambi* per ser pagats 2.875 duc. (11% d'interès nominal) a Palerm per Abatella

89. L'octubre de 1426, Martín Díez, lloctinent del batlle general d'Aragó, prestà 7.000 fl. contra l'assignació del *morabatt* d'Aragó (ARV, MR, núm. 8.765, f. 36v i 44v). El juliol de 1427, el batlle general de València prestà 1.700 fl., assignant al seu cobrament el maridatge de la infanta Elionor (ARV, MR, núm. 8.769, f. 3). L'octubre i novembre de 1427, els diputats del General de València prestaren 5.000 fl. al rei, que va prometre pagar-los abans de Nadal d'aquell any, i els assignà sobre els 10.000 fl. que havien d'entregar-li els comanadors de la castellania d'Amposta; sobre els mateixos ingressos se situaren 5.000 fl. que prestà el canonge valencià Francesc Martorell (ARV, MR, núm. 8.769, f. 29v i 38). El 1427, Bernat Albert, procurador reial del Rosselló i la Cerdanya, prestà liberalment 32.900 s.r.; el seu pagament es va col·locar sobre les demandes del matrimoni de la infanta Elena que es recaptaren en aquells comtats, a càrrec del mateix Albert (ARV, MR, núm. 8.769, f. 36v). Els diputats del General de Catalunya prestaren 217.057 s.b. i 10.267,5 fl., a cobrar dels 60.000 fl. concedits pel Papa i que s'havien de recaptar entre el clergat de Tarragona i Saragossa (ARV, MR, núm. 8.778, f. 9-v), sobre els quals es cobraren uns altres 1.000 fl. i 56.000 s.b. que diversos mercaders de Barcelona havien prestat el 1431 (ARV, MR, núm. 8.780, f. 3v).

90. W. KÜCHLER, *Les finances...*, 467.

91. ARV, MR, núm. 9.358, f. 14 i ss.

92. C. TRASELLI, *Note...*, 223; H. LAPEYRE, «Alphonse V...», 118 i ss.

93. ARV, MR, núm. 8.790, f. 12-v. Uns altres canvis a f. 13v a 14v i 17.

a Filippo de Listroci i companyia. Els consellers reials prengueren de Pere Cimart i Nicolau Calcer, banquers catalans veïns de Nàpols, dos lletres de canvi de 1.200 i 2.500 duc., a complir per Abbatella, a Palerm, 1.380 i 875 duc., respectivament (15% i 11% d'interès), a favor de Felip Amalrich. De Giovanni Baldino i Giovanni de Nicola, mercaders florentins de Nàpols, es manllevaren 1.000 duc. a canvi sobre Abbatella, a pagar a Palerm 1.150 duc. a Filippo de Listroci.⁹⁴

Les administracions provincials o especials s'havien acostumat a transferir els seus excedents a la tresoreria reial fent servir els mecanismes creats pels mercaders: mitjançant lletres de canvi, giraven grans quantitats entre les places de la Corona d'Aragó, fonamentalment Saragossa, València i Barcelona, i, secundàriament, Mallorca i Perpinyà. Però al seu valor inicial de mitjà de pagament i de transferència de moneda, predominant a la tresoreria reial aragonesa entre 1424-32, la lletra de canvi hi afegí una funció d'operació de crèdit a curt termini des que el rei s'instal·là a Nàpols.⁹⁵ La tresoreria reial transferia el pagament de préstecs des de Nàpols a la Península Ibèrica o Sicília, o bé, sense la intervenció de la tresoreria general, es giraven directament a una administració regional concreta (la Batllia General de València, per exemple).⁹⁶ Als comerciants, aquest sistema els permetia enviar quantitats d'una plaça a l'altra, saldar deutes adquirits entre ells i repatriar els excedents produïts per l'activitat comercial amb un benefici addicional. Les finances reials s'inseriren així, plenament, en els circuits financers i comercials internacionals del Mediterrani occidental.⁹⁷ La novetat, però, no fou l'ús de la lletra de canvi, sinó el seu ús massiu.⁹⁸ Com a tenidors de les lletres apareixen tants banquers i mercaders que un especialista en la hisenda aragonesa com Kùchler té la impressió que les relacions financeres del monarca s'estenien a tot el conjunt del sector bancari i empresarial de l'època.⁹⁹

El préstec a interès podia ocultar-se també darrere d'operacions mercantils, on intervenien comerciants proveïdors de la casa reial. Mitjançant aquestes operacions, la corona s'aprofitava de la participació en el comerç internacional,¹⁰⁰ tot i que, de vegades, aquesta intervenció no tenia com a objectiu l'obtenció immediata de beneficis comercials sinó el proveïment de la població o de

94. ARV, MR, núm. 8.791, f. 20-21. Més assentaments de lletres de canvi del mateix tipus als f. 9-v i 51v. RYDER, «Cloth and credit...», 13, cita lletres de canvi a un interès del 30% al 40%, però de l'any 1450, quan el crèdit del monarca aragonès es trobava en un punt molt baix.

95. KÜCHLER, *Les finances...*, 475 i ss.; LAPEYRE, «Alphonse V...», 117-118. RYDER, *El Reino...*, 225; F. RUIZ MARTÍN, «La plaza de cambios de Valencia (siglos XIV-XVIII)», a J. L. GARCÍA DELGADO (COORD.), *Economía española, cultura y sociedad: Homenaje a Juan Velarde Fuertes ofrecido por la Universidad Complutense*, Madrid 1992, t. I, 181-210.

96. C. LÓPEZ RODRÍGUEZ, «La Tesorería General de Alfonso el Magnánimo y la Bailía General de Valencia», *Hispania*, LIV/2, núm. 187 (1994), 421-446.

97. C. TRASELLI, *Note...*, 200 i ss.; M. DEL TREPPO, *Els mercaders...*, 142-156 i 171-214.

98. R. CONDE, «La letra de cambio en el sistema financiero de Alfonso el Magnánimo», a XIV CHCA, Sàsser, 1995, vol. 3, 257-269.

99. KÜCHLER, *Les finances...*, 480.

100. C. MARINESCO, «Les affaires commerciales en Flandre d'Alphonse V d'Aragon, roi de Naples (1416-1458)», a *Revue Historique*, CCXXI (1959), 33-48; RYDER, «Cloth and credit...», 1-21.

l'exèrcit.¹⁰¹ Algunes operacions eren de naturalesa complexa, com la pròpia lletra de canvi, les cessions de crèdit o la *dita plana*, tan brillantment estudiades pel professor Del Treppo.¹⁰² D'altres eren aparentment més simples. Per exemple, un mercader ven per un preu, superior, tal vegada, al del mercat, una partida d'oli o draps, al tresorer, que firma un *debitori* a 3 o a 6 mesos; immediatament, el tresorer ven, alhora, la mercaderia a un altre comerciant per un preu inferior. El *desavanç* o pèrdua que comporta la compravenda d'un article, possiblement sobrevalorat respecte del seu preu en el mercat, encobreix un interès moderat, que se situa al voltant de l'11% i que se suma al benefici comercial. Aquest mètode, improvisat i car, fou emprat per la tresoreria reial el 1438 i 1439 per assumir els nombrosos i urgents canvis enviats pel rei des d'Itàlia a la ciutat de València i a Catalunya. El gener de 1438, Mateu Pujades, receptor general del rei, no podia continuar dilatant el pagament de les moltes lletres de canvi girades pel Magnànim, i que els creditors reclamaven, amb l'esperança que s'aprové el donatiu a les Corts que se celebraven en aquells moments. Davant el temor que els creditors, acompanyats els terminis, refusessin les lletres i les retornessin, amb les despeses addicionals que tot allò suposava i el descrèdit del rei que se'n seguiria, decidí fer front als canvis més urgents. De manera que comprà 2.000 arroves de llana a Joan Alegre i Pere Just, i 1.000 arroves més a Jaume Bertran, tots ells mercaders de València, al preu de 22 s.r. l'arrova, per 66.000 s.r. a pagar el maig d'aquell any. Les 3.000 arroves foren venudes a Nicola Palacesi, mercader sienès de la Companyia de Xeco de Tomàs, al preu de 20 s.r., per un total de 60.000 s.r., i una pèrdua de 6.000 s.r., equivalent a un 10% del preu.¹⁰³

No és possible evitar la sospita sobre el caràcter fictici d'aquestes operacions; que potser consistien en cessions de crèdits entre mercaders. Com ja es veu, el monarca arribà a manllevar amb la garantia no ja tan sols del patrimoni regi, sinó fins i tot dels seus drets polítics, puix que utilitzà les obligacions a les quals eren subjectes els seus vassalls reunits en Corts com un actiu amb el qual negociar bestretes en efectiu amb els grans mercaders, que a la vegada els prestaren amb la seguretat que els parlaments aprovarien a favor del monarca subvencions més o menys generoses. S'hauria d'estudiar amb més detall la influència que van tenir aquests compromisos financers previs del monarca en el desenvolupament i en les decisions finalment adoptades per les Corts del regnat del Magnànim, almenys des que el recurs al crèdit mercantil es disparà. Però ara el que ens interessa ressaltar és que, per diversos mecanismes, el crèdit s'havia convertit, entre 1424-32 i 1446-47, en un dels més substanciosos ingressos comptables de la monarquia. S'inicià així una espiral creixent d'emprèstits, en

101. Com ens mostra KÜCHLER, *Les finances...*, 408.

102. M. DEL TREPPO, «I catalani a Napoli e le loro pratiche con la Corte», a *Studi di Storia Meridionale in Memoria di Pietro Lavaglia*, Salerno, 1994, 31-112.

103. ARV, MR, núm. 9.392, f. 34v-35v. Altres operacions d'aquest estil durant el mateix any a f. 37v-38 i 54-v. Més a ARV, MR, núm. 8.790, f. 21 i ss., 47v, 48v, 60; núm. 9.358, f. 30, 32, 34.

bona part proporcionats pels mercaders. Amb cabals disponibles i animats per les expectatives de beneficis polítics i administratius, alhora que aprofitaven convenientment les perspectives de bons negocis que els conflictes del monarca oferien i en vista de la bona marxa general dels assumptes del sobirà aragonès, foren ells els asseguradors de la liquidesa financera de la corona. Així doncs, la falta de planificació i la improvisació, no mancada d'imaginació, de l'administració fiscal aragonesa fou suplerta amb la intervenció massiva dels préstecs d'origen mercantil. Entre 1424 i l'abril de 1432, els comerciants barcelonins prestaren a la tresoreria general del rei més de 750.000 s.r., el 15% de tots els préstecs contractats per l'esmentada institució durant aquest període, 130.000 s.r. més que els prestats pel municipi de Barcelona; uns altres 321.000 s.r. (6% del total de préstecs) foren avançats pels mercaders valencians, saragossans, i les diverses comunitats de comerciants italians residents a València i Barcelona.¹⁰⁴ Només entre 1429 i l'abril de 1432, trenta-quatre comerciants barcelonins avançaren quantitats al monarca, per mitjà de setanta-tres operacions de crèdit, com es veu al quadre 1:

QUADRE 1
Mercaders que realitzaren préstecs a la tresoreria general del rei
(1424-1432)

<i>Mercader</i>	<i>Nació</i>	<i>Domicili</i>	<i>Préstecs el 1424-28</i>	<i>Número d'operacions</i>	<i>Préstecs el 1429-32</i>	<i>Número d'operacions</i>	
ABALA, Salomón	Jueu	Montalbà			500 fl.	1	
AGUILAR, Hugo de		Barcelona			500 fl. 5.500 sb.	2	
ALAMANY, Francesc		Barcelona			200 fl.	1	
ALMENARA, Pere		Barcelona	2.200 sb.	1			
ALTELLO, Pere		Barcelona			450 fl.	2	
AMARGÓS, Jaume		Barcelona			1.000 fl. 11.000 sb.	4	
AVINYÓ, Bertomeu		Barcelona	2.167 fl. 12 sb.	2			
AXENTÍ, Jaume		Barcelona	1.500 fl.	2	3.000 fl. 5.500 sb.	4	
BARDI, Vieri de		Florentí	València	44.000 sb.	2	16.500 sb.	1
BASSET, Joan			Barcelona			Vegeu F. Moragues	
BERTRAN, Ferrer i Ramon	Barcelona				600 fl.	2	
BRET, Bernat					3.300 sb.	1	
CARNAU, Jaume	Barcelona				2.200 sb.	1	
CARO, Esteve	Barcelona				1.000 fl.	1	
CASAFRANCA, Jaume de	Barcelona				18.000 fl. 96.862 sb.	14	
COLOM, Jaume	Barcelona				2.000 fl. 11.000 sb.	3	
CUEXELLO, Antoni	Barcelona		559 fl. 7 sb.	2			
DEZPRATS, Francesc	Barcelona				5.500 sb.	1	

<i>Mercader</i>	<i>Nació</i>	<i>Domicili</i>	<i>Prèstecs el 1424-28</i>	<i>Número d'operacions</i>	<i>Prèstecs el 1429-32</i>	<i>Número d'operacions</i>
DEZTORRENT, Pere		Barcelona			500 fl.	1
DOLZA, Jordi	Llombard	València			9.625 sr.	1
DOMÍNGUEZ, Luis		València	16.500 sr.	1		
DONI, Leonardo de	Florentí	Barcelona			1.000 fl. 3.300 sb.	4
DONI, Moreto de	Florentí	València	350 fl. 5.500 sb.	2		
FERRER, Francesc		València	3.300 sr.	1		
GENÍ, Pons		Barcelona			300 fl. 22.000 sb.	2
GILBERT, Pere y Valentí		Barcelona			200 fl. 5.500 sb.	2
GRAU, Pere	Barcelona				2.200 sb.	1
GRIMALDO, Geroni	Genovès	Barcelona			500 fl. 11.000 sb.	2
JUNYENT, Joan		Barcelona	1.000 fl.	1	2.300 fl. 11.000 sb.	6
LOBERA, Joan de		Barcelona			600 fl. 5.500 sb.	3
LOPERA, Lorenço de	Italià	València	3.850 sr.	1		
MALCAVI, Salomon	Jueu	Montalbà			200 fl.	1
mercaders musulmans		València			14.300 sr.	1
mercaders venecians		València			26.675 sr.	1
MIQUEL, Bernat		Barcelona			2.900 fl.	3
MORAGUES, Francesc		Barcelona			2.200 sb.	1
MOROS, Joan de		Barcelona			100 fl.	1
MUR, Joan de		Saragossa			836 fl. 9.005 sj.	1
OLIVELLAS, Andreu d'		Barcelona			2.200 sb.	2
OLLER, Rafael		Barcelona			1.000 fl.	2
PUJADES, Francesc		Barcelona			4.000 fl. 5.500 sb.	3
RESIGNACIÓN, Simón de	Pisà	València			33.000 sb.	1
RODA, Miquel de		Barcelona			1.000 fl.	2
RUIZ, Martí		València			5.000 sr.	1
SANT JUST, Arnau		Barcelona			2.200 sb.	1
SAPERA, Valentí		Barcelona			5.500 sb.	1
SENTVIST, Bertomeu		Barcelona			300 fl.	1
SERVENT, Lluís		Barcelona			Vegeu Joan Torralba	1
STARCAFIGA, Andreu		Barcelona			500 fl.	1
TÀRRAGA, Bertomeu		Barcelona			2.200 sb.	1
TOMÁS, Joan	Canviador	Barcelona			500 fl. 3.300 sb.	2
TORRALBA, Joan de		Barcelona			1.000 fl.	1
TOSINGI, Francisco	Florentí	Barcelona			3.000 fl.	1
VENTURA, Joan	Florentí	Barcelona			500 fl. 11.000 sb.	2
XUPIÓ, Alí	Musulmà	València	364 fl.	1		
YTANTÍ, Pere	Florentí	Barcelona			650 fl. 9.900 sb.	4

Font: ARV, MR, números 8.759 a 8.761, 8.763, 8.765, 8.767, 8.769, 8.771, 8.773, 8.774, 8.777 a 8.781, 8.784, 8.786 i 9.377.

La gran majoria es limitaren a tractar amb la tresoreria general en una sola ocasió, encara que uns altres establiren una relació més estreta. Per exemple,

Jaume Amargós o Amergós,¹⁰⁵ Jaume Axenti o Setanti,¹⁰⁶ Joan Junyent¹⁰⁷ i, sobretot, Jaume de Casafrancà, que, entre 1429 i l'abril de 1432 prestà al rei 18.000 fl. i 96.862 s.b. en 14 operacions. Deixant a banda als petits comerciants a la menuda, aquests grans mercaders-negociants barcelonesos, juntament amb d'altres figures importants com els florentins Vieri de Bardi,¹⁰⁸ Leonardo i Moreto de Doni,¹⁰⁹ Francesc Tosinghi, Joan Ventura¹¹⁰ i Pere Ytanti, el moro valencià Alí Xupio¹¹¹ o el saragossà Joan de Mur,¹¹² constituïen un grup de pressió formidable que podia influir, si no de ple en l'orientació última de la política exterior, almenys en la creació d'un estat d'opinió favorable als seus interessos en el dúctil medi de la cort reial, i també en l'adopció de determinades mesures a favor del comerç i la marina, tant en profit personal com en el del conjunt del sector mercantil, d'acord amb les regles que regien el comerç privilegiat medieval. Aquesta col·laboració entre el monarca i els grans comerciants excedia les meres relacions financeres, ja que els mercaders s'integraren en els projectes de la corona en qualitat d'actors polítics a qui el sobirà autoritzà a intervenir en les diferents branques de l'administració com a titulars de funcions públiques (per exemple, arrendadors d'impostos i altres drets del patrimoni reial).¹¹³ És evident que la relació d'un mercader amb el rei o amb els alts oficials de la cancelleria i de la Hisenda reial distava molt de ser un tracte d'igual a igual. Felip Ruiz Martín ha descrit plàsticament la inferioritat que mercaders importants sentien encara al segle XVI quan negociaven amb els nobles i oficials castellans.¹¹⁴

Cap al 1441-1447, el crèdit reial a Itàlia es trobava en mans de banquers i mercaders, primer florentins, desplaçats després per catalans, mallorquins i napolitans, entre els quals destaca el famós Giovanni Miroballo.¹¹⁵ Aquest, només entre

105. CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*

106. C. BATLLE, *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo xv*, Barcelona 1973, 536; C. CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*

107. DEL TREPPO, *Els mercaders catalans...*, BATLLE, *La crisis...*, 151 y 326; CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*, A. GARCÍA I SANZ y N. COLL I JULIÀ, *Galeres mercants catalanes dels segles xiv i xv*, Barcelona 1994.

108. DEL TREPPO, *Els mercaders catalans...*, 242; BATLLE, *La crisis...*, 52.

109. DEL TREPPO, *Els mercaders catalans...*, 223 i 254; C. CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*

110. DEL TREPPO, *Els mercaders catalans...*, CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*

111. J. GUIRAL, *Valence port méditerranéen...*, M. RUZAFÀ GARCÍA, «Alí Xupió, senyor de la moreria de València», a *L'univers dels proboms (Perfils socials a la València baix-medieval*, València 1995, 137-173.

112. DEL TREPPO, *Els mercaders catalans...*, 498 i 510.

113. G. NAVARRO ESPINACH i D. IGUAL LUIS, «Mercaderes-banqueros en tiempos de Alfonso el Magnánimo», a XVI CHCA, Nàpols, 2000, vol. I, 956. Una llista dels arrendataris dels drets de la Batllia general de València, a més, de KÜCHLER, *Les finances...*, es pot veure E. GUINOT, «La Batllia general de València: gestors i beneficiaris», a *Col·loqui Corona...*, 587 i ss.

114. F. RUIZ MARTÍN, *Pequeño capitalismo, gran capitalismo. Simón Ruiz y sus negocios en Florencia*, Barcelona, 1990, 62 i ss.

115. DEL TREPPO, *Els mercaders catalans...*, 141 i 214; TRASSALI, *Note...*, 207 i ss.; RYDER, *El Reino...*, 216 i s.; «Cloth and Credit...», 9; LAPEYRE, «Alphonse V...», 113; A. SILVESTRI, «Sull'attività bancaria napoletana durante il periodo aragonese», a *Bollettino Archivio storico del Banco di Napoli*, 1953, 87-88; NAVARRO ESPINACH i D. IGUAL LUIS, «Mercaderes-banqueros...», 956-961; D. IGUAL LUIS, «Entre Valencia y Nápoles: Banca y hombres de negocios desde el reinado de Alfonso el Magnánimo», *En la España medieval*, vol. 24 (2001), 115-117.

març de 1446 i desembre de 1447, prestà al monarca 34.372 duc. en sis operacions. En les mateixes dates, vint mercaders catalans, mallorquins o perpinyanesos avançaren per mitjà de 37 operacions de crèdit més del 36% del total dels préstecs contractats pel tresorer Mateu Pujades, incloent-hi 10.167 duc. prestats per Pere Cimart i Nicolau Calcer, banquers catalans establerts a Nàpols,¹¹⁶ juntament amb d'altres coneguts mercaders catalans (els conversos Martí i Felip de la Cavalleria,¹¹⁷ els perpinyanesos Jolbert Seguert i Bertran Crexells¹¹⁸) i italians, sobretot florentins, com Pietro Gallano, Joan Bandino o Bartolino de Dono (quadre 2). El 1446-1447, mercaders i banquers proporcionaren a la tresoreria el 80% del total de préstecs ingressats.¹¹⁹

QUADRE 2
Mercaders que realitzaren préstecs a la tresoreria general del rei
(1441 i 1446-47)

<i>Mercader</i>	<i>Nació</i>	<i>Domicili</i>	<i>Préstecs el 1441</i>	<i>Número d'operacions</i>	<i>Préstecs el 1446-47</i>	<i>Número d'operacions</i>
ABAT, Joan		Gaeta	1.200 duc.	2		
AGOSTÍ, Bertomeu	Català	Nàpols			2.225 duc.	2
ALBA, Agustí	Català	Nàpols			200 duc.	1
ANTONIO, Francisco	Florentí	Gaeta	Vegeu Bertolino de Dono			
BACHANO, Pedro	Napolità	Gaeta			1.000 duc.	1
BANDINO, Joan	Florentí	Nàpols			5.500 duc.	3
BARTOLINO, Francisco	Florentí		200 duc.	1		
BENET, Pere	Català	Nàpols			100 duc.	1
BONREMEY, Adrià?	Florentí		519 duc	1		
BOTOLA, Pietro		Gaeta	3.774 duc.	2	Vegeu, a més, Raimon Rango	
BUCELLI, Antoni	Florentí	Nàpols			942 duc.	1
CALCER, Nicolau	Català	Nàpols			10.167 duc.	6
CALDORA, Ramon					1.000 duc.	1
CARRERES, Berenguer	Català	Nàpols			1.474 duc.	1
CAVALLERIA, Martí de la	Català		900 duc.	2	2.312 duc.	3
CAVALLERIA, Felip de la			Vegeu Martí de la Cavalleria			
CIMART, Pere	Català	Nàpols	Vegeu Nicolau Calcer			
CREXELLS, Bertran	Perpinyanès	Nàpols			4.575 duc.	2
DEZBRULL, Pere	Mallorquí				1.685 duc.	1

116. SILVESTRI, «Sull'attività bancaria...», 88; RYDER, *El reino...*, 222-223.

117. RYDER, *El reino...*, 223; DEL TREPPO, *Els mercaders catalans...*, CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*

118. DEL TREPPO, *Els mercaders catalans...*, RYDER, «Cloth and credit...», 9-10.

119. LÓPEZ RODRÍGUEZ, «La estructura...»

<i>Mercader</i>	<i>Nació</i>	<i>Domicili</i>	<i>Préstecs el 1441</i>	<i>Número d'operacions</i>	<i>Préstecs el 1446-47</i>	<i>Número d'operacions</i>
DONO, Bartolino de	Florentí	Gaeta	6.799 duc.	4		
FORMENT, Pere	Català	Nàpols			343 duc.	2
GALLANO, Pietro	Florentí	Gaeta	2.060 duc.	3	7.150 duc.	3
GRAS, Joan		Gaeta	350 duc.	1		
LACASA, Guido	Florentí	Gaeta	2.405 duc.	1	2.000 duc.	1
LISTROCI, Soldo de	Florentí	Nàpols			1.000 duc.	1
MIROBALLO, Giovanni		Nàpols			34.372 duc.	6
MISALLA, Joan Pere	Milanès	Nàpols			3.000 duc.	2
MOROSINO, Francisco	Venecià	Nàpols			2.700 duc.	1
NICOLA, Joan de	Florentí	Nàpols	V. Joan Bandino			
OLIVELLA, Joan	Català	Nàpols			200 duc.	1
OLIVER, Antoni	Català		200 duc.	1		
PALSO, Tomàs de		Gaeta	1.500 duc.	1		
PARDO, Lluís	Català	Nàpols			100 duc.	1
PELLICER, Berenguer	Català				1.000 duc.	1
RANGO, Raimon		Gaeta	1.550 duc.	2		
SACOLIM, Francesc	Català	Nàpols			200 duc.	1
SALT, Pere	Mallorquí	Nàpols			163 duc.	1
SÁNCHEZ, Joan	Català	Nàpols			5.401 duc.	3
SEGUERT, Jolbert	Perpinyanès	Nàpols			11.890 duc.	7
SERRADELL, Antoni	Català	Nàpols			1.000 duc.	1
SOFER, Jacobo	Jueu				800 duc.	1
VIADER, Nicolau	Català	Nàpols			2.997 duc.	2

Font: ARV, MR, números 8.790, 9.407-9.408 i 8.791.

L'aportació dels comerciants al conjunt de les finances reials, bé individualment, bé a través dels consells municipals, fou determinant per a l'èxit de les empreses alfonsines. En canvi, els seus oponents angevins, mancats dels recursos financers i polítics del monarca aragonès, es trobaren amb estretors infinitament pitjors.¹²⁰ Des de finals del segle XIV i principis del segle XV, els mercaders implicats en el tràfic mediterrani apareixen, a València i Barcelona,¹²¹ com un potent grup de pressió que s'alià, quan fou necessari, amb els estrats populars.¹²² La consciència de la necessitat d'organitzar-se per sobreviure en un mercat interferit políticament tenia uns orígens llunyans. Van fer sentir les seves preocupacions, no només en l'àmbit local, sinó també davant de les més altes instàncies de govern de la monarquia.

120. A. RYDER, *Alfonso el Magnánimo, rey de Aragón, Nápoles y Sicilia (1396-1458)*, València 1992, 266-268.

121. En aquesta ciutat s'enfrontaren durament al Consell municipal, dominat pels ciutadans honrats de tendència proteccionista (P. VILAR, «El declive catalán...», 387; BATLE, *La crisis...; CARRERE, Barcelona 1380-1462...; GUIRAL, Valence...*, 426 i ss.).

122. BATLE, *La crisis...*, 135-158.

Una política comercial per a la monarquia

La corona tingué molt present el paper exercit pels mercaders, com ho va reconèixer la reina Maria el 1443, quan dictà unes provisions «en favor de la mercaderia, per la qual prové gran augmentació a la cosa publica e als drets del dit senyor [rei]». ¹²³ Les seves empreses exteriors proporcionaren a Alfons el Magnànim un enorme prestigi; però eren, a més a més, irrenunciabls per mantenir les posicions dels catalanoaragonesos en la dura competència (incrementada des de les primeres dècades del segle xv) contra els seus rivals en el comerç amb el Mediterrani occidental i amb Llevant (on, per exemple, des de 1420 estaven perdent posicions en favor dels venecians). ¹²⁴ A més, aquesta política agressiva donà, molt aviat, resultats. Per exemple, els saqueigs de Marsella de 1423 i 1431 van trencar la posició d'aquest port com una sortida de França i forçaren Jacques Coeur a adoptar noves mesures econòmiques per desplaçar els catalans. ¹²⁵ A mesura que els comerciants eixamplaven l'àmbit dels seus negocis, ampliaven també l'abast dels seus interessos polítics i la necessitat d'ajudes externes, de manera que del reduït cercle de la ciutat comercial hagueren de passar a actuar sobre el conjunt de la corona (entesa en el sentit geogràfic i institucional).

En l'escena internacional es pot seguir el rastre deixat per la influència del sector mercantil. Els aranzels de la Corona d'Aragó tenien una finalitat estrictament fiscal, sense objectius clars de política comercial, perquè el rei no controlava els elements clau per portar-la a terme, i li era molt difícil crear nous impostos. Malgrat això, el sobirà aragonès tenia al seu abast unes altres eines bàsiques: la concessió de privilegis i franquícies, la firma de tractats amb altres potències, la regulació de la pràctica del comerç (establint monopolis, prohibint transaccions, donant avantatges als comerciants locals o forans; expulsant, obstaculitzant o permetent l'activitat dels estrangers; aconseguint avantatges per als seus súbdits...). Precisament, un dels objectius de la política exterior de la monarquia, encoratjat pels sectors mercantils, va ser la firma d'acords comercials amb potències estrangeres que oferien una mínima cobertura legal a una activitat sempre arriscada. Els tractats s'encaminaven a regular dos punts bàsics del tràfic mercantil: la seguretat de les naus, mercaderies i persones; i les taxes duaneres sobre l'entrada i eixida de mercaderies. En conjunt, la Corona perseguia obtenir els privilegis suficients perquè els seus súbdits poguessin comerciar a cada país en condicions semblants a les que gaudien els nadius.

En l'escenari canviant de les relacions diplomàtiques italianes, política i comerç van estar estretament lligats. Per exemple, el 1430, els emissaris de la reina Joana de Nàpols concertaren un acord amb els representants del Magnànim. Després del tractat va seguir un guiatge favorable als comerciants catalans. En ell, la reina

123. ARV, Real, reg. 701, f. 61.

124. J. VICENS VIVES, «Evolución...», 17-20; E. ASTHOR, «The Venetian Supremacy in Levantine Trade: Monopoly or Pre-Colonialism?», a *Journal of European Economic History*, III (1974), 14.

125. M. MOLLAT, «Les intérêts français en Méditerranée au temps d'Alfonse le Magnanime», a XIV CHCA, Sàsser, 1995, vol. 2.2., 629-642.

Joana considerava que la concurrència de mercaders i navegants en el seu regne augmentava els drets fiscals que rebia la seva corona i beneficiava tots els seus súbdits. Per això, la sobirana desitjava facilitar tant com fos possible l'assistència dels comerciants als seus estats, de tal manera que assegurava durant un any, a comptar des de l'1 d'abril de 1430, tots els patrons, naus i mercaders sota la jurisdicció del rei d'Aragó que acudissin a les ciutats de Nàpols, Gaeta, Puzzoli i altres ports del regne napolità; se'ls permetia comerciar amb total llibertat i seguretat, sense impediments de les autoritats napolitanes.¹²⁶ Tractats d'aquest tipus es firmaren amb altres potències, com Gènova¹²⁷ i Egipte,¹²⁸ amb qui se succeïen períodes d'enemistat i d'entesa. Tots eren conscients que les ruptures entre estats repercutien negativament en els fluxos comercials, en major o menor intensitat segons les circumstàncies.¹²⁹

Una política amb aquesta orientació estava encoratjada per una mentalitat mercantilista en embrió, arrelada amb força entre els mercaders, en la configuració de la qual confluïen forces d'origen divers: els interessos corporatius i particulars dels comerciants, les conveniències de la monarquia i els seus associats, les necessitats d'avituallament de la població urbana —matèria sobre la qual el proteccionisme fou exacerbada, continuant les línies marcades ja a l'alta i plena edat mitjana. Comptava, a més a més, amb una certa tradició com a funció assignada a la monarquia des de mitjan segle XIII. Durant aquests segles, la població, sobretot la urbana, s'havia acostumat a la intensa regulació de la vida econòmica local per protegir els consumidors. Però la posició central que el sobirà anava adquirint en l'economia va fer que els mercaders consideressin imprescindible la seva

126. ARV, Batllia, llib. 1.147, f. 209.

127. El 1413 es firmà un tractat de pau entre el rei d'Aragó i la república de Gènova, que protegia els mercaders i súbdits, fins i tot quan la treva era interrompuda (ARV, Real, reg. 674; J. CAMARENA MAHIQUES, *Tratado de paz entre Aragón y Génova en 1413*, València 1953). A instàncies del General del regne, Alfons el Magnànim concedí el 1424 llicència a tots els mercaders valencians per passar amb les seves mercaderies, exceptuant les prohibides, a qualsevol lloc del domini genovès (ARV, Bailia, llib. 1.146, f. 38v-39v, i 191-192). Una altra pau de 1428 estudiada per M. M. COSTA, «La pau del 1428 i els mercaders genovesos de la Corona d'Aragó», a AEM, 10 (1980), 555-576. Una altra de 1444 firmada entre el Magnànim i el Comú de Gènova a ARV, Real, reg. 634, f. 455-479. Vegeu DEL TREPPO, *Els mercaders catalans...*, 264-265; R. S. FOSSATI, «Genova nel trattato di pace con l'Aragona nella prima metà del secolo XV: aspetti politici ed economici», a XIV CHCA, Sàsser, 1995, vol. III, 433-447.

128. El 1430, es firmà un conegut tractat comercial que regulava les relacions comercials entre ambdós estats per mitjà del qual els catalanoaragonesos obtenien àmplies garanties, franquícies i facilitats per a la seva activitat mercantil (ACA, Cancillería, Cartas árabes, 153, editada i traduïda per M. A. ALARCÓN i SANTÓN i R. GARCÍA DE LINARES, *Los documentos árabes diplomáticos del Archivo de la Corona de Aragón*, Madrid 1940, 372-390; DEL TREPPO, *Els mercaders catalans...*, 42-44).

129. M. T. FERRER i MALLOL, «La ruptura comercial amb Castella i les seves repercussions a València (1403-1409)», a I CHPV, t. II, 671-682; R. CARINENA BALAGUER i A. DÍAZ BORRÁS, «La colonia genovesa en Valencia durante la Guerra Civil catalana: el secuestro de sus bienes en 1472», AEM, 24 (1994), 131-154. Per fomentar l'activitat dels mercaders florentins, en plena expansió fins al 1430, el batlle general els atorgà el 1424 una franquícia per les mercaderies en trànsit pel port de València (ARV, Bailia, lib. 1.146, f. 69). Però, el 1433 Alfons el Magnànim disposà l'embargament per 30.000 duc. sobre els béns dels mercaders florentins residents a Catalunya, el regne de València i Aragó, per tal de compensar els perjudicis ocasionats per Florència, a la qual cosa el batlle general de València oposà alguna resistència (ARV, Real, reg. 235, f. 11; reg. 398, f. 104v-105).

intervenció. La integració dels circuits comercials i financers internacionals no havia aconseguit encara el desenvolupament i la complexitat que tingueren al segle XVI, quan es va posar de manifest que els reis no controlaven els moviments econòmics, sinó que n'eren les primeres víctimes. Fins aleshores, a falta de teories generals i d'una anàlisi raonada de les relacions entre els factors econòmics, tots (monarques, mercaders, les classes populars urbanes) imaginaven que tant l'abundància o escassetat de mercaderies, com la seva barator o carestia, estaven en mans del monarca, d'ell depenien els remeis per als mals. Els límits de la rudimentària política econòmica aplicada pels monarques de la casa de Barcelona (en sentit estricte, la fiscal i el manteniment de l'ordre públic) s'anaven superant al segle XV.

L'any 1425, el procurador fiscal elevà a la reina Maria un informe extrajudicial immediatament després d'un plet entaulat pels mercaders venecians establerts al regne de València contra el regent de la Batllia General, amb motiu del cobrament de certs impostos, que ells consideraven abusius. El fiscal argumentava que els reis d'Aragó havien volgut que els estrangers fossin sotmesos a condicions similars a les que vivien els seus propis súbdits als països d'origen dels altres. A fi de demostrar el desavantatge entre el tracte rebut pels valencians a Venècia i el que es dispensava als venecians a la Corona d'Aragó, el procurador fiscal va resumir en tretze capítols les disposicions que regien a Venècia per beneficiar els seus comerciants i navegants enfront dels estrangers, insistint especialment en les mesures que afectaven els súbdits del rei d'Aragó, i que constituïa un coherent projecte de política fiscal i comercial. Aquestes mesures tenien dos direccions: als nadius se'ls reservava el comerç de la sal i les espècies, i se'ls concedia el monopoli del comerç amb l'Orient; als estrangers, se'ls duplicava el preu dels passatges, i se'ls imposaven restriccions en la contractació d'assegurances marítimes, en les reparacions de les seves naus i en la seva llibertat de contractació; a més de dictar sobre ells uns forts recàrrecs d'impostos. Finalment, s'establien elevades penes contra tots els infractors.¹³⁰ Amb propostes com aquestes, que deixen entreveure el seu propi programa a través dels plantejaments d'un oficial reial afí als seus interessos, els comerciants animaren els processos de centralització política característics del regnat del Magnànim, imprescindibles per desenvolupar un comerç en expansió molt competitiu entre els grups nacionals de mercaders, definits davant d'altres pel gaudi comú de privilegis. A escala internacional, l'aplegament al voltant del príncep respecteiu i els privilegis que se'ls atorgaven en contra dels comerciants forans contribuïren a arrelar en la seva mentalitat una certa «idea nacional». Ja Colmeiro va assenyalar que aquest tipus de propostes restrictives, com la que comentem, encaminades a assegurar el monopoli del comerç als nadius, entraren a la Península Ibèrica

130. ARV, Real, reg. 711, f. 99v-100. El tractat amb Venècia que es firmà el 3 de gener de 1425 (KÖCHLER, *Les finances...*, 77) el va publicar J. AMETLLER I VIÑAS, *Alfonso V de Aragón en Italia y la crisis religiosa del siglo XV*, Girona, 1903, vol. I, 506-509, i el va estudiar IGUAL, *Valencia e Italia...*, 159.

per Aragó procedents de Pisa i Venècia, i passaren després a Castella.¹³¹ Influït per aquest corrent d'opinió, Alfons el Magnànim aprovà el 1429 fortes mesures proteccionistes per als nòlits de naus valencianes.¹³² Les concessions reials complementaren un programa d'ajudes iniciat per la ciutat de València el 1424, que prengué un rumb més decidit a partir de 1427-1428, per crear una marina mercant que assegurés el comerç regular amb ultramar.¹³³

Monarquia, Hisenda reial i comerç internacional

En conjunt, per bé que els objectius d'aquesta política foren a vegades circumstancialment contradictoris (ja que els comerciants, com a intermediaris entre consumidors i productors, només s'interessaven a afavorir, subsidiàriament, la producció de manufactures nacionals quan els eren menys rendibles que les estrangeres), els seus efectes coincidiren a reforçar la dependència de l'activitat comercial respecte d'un poder centralitzat. Als mercaders (nadius o estrangers) els convenia comptar amb l'ajuda de la Corona, l'única institució que podia garantir el desenvolupament pacífic dels seus negocis en un territori extens. Encara que decantada la Corona a favor de la noblesa (que copava els llocs més importants del govern), Alfons el Magnànim no podia eludir les seves obligacions amb els mercaders ni prescindir de la seva col·laboració, o governar d'esquena als qui, amb tanta eficàcia, contribuïen financerament a les seves victòries. Com recorda Abulafia, la percepció d'impostos sobre el comerç no és només una decisió fiscal, sinó una manifestació de poder.¹³⁴ El bloqueig de nous tributs comercials en època del Magnànim (i, correlativament, el creixent pes dels mercaders en el crèdit reial) fa palesa la impotència o fins i tot la por de la Corona per adoptar mesures contràries als interessos mercantils. Com a màxim, el tron aspirava a recuperar els vells impostos, a agilitzar-ne el cobrament i a millorar-ne la gestió, però quasi sense modificar l'estructura fiscal, per la qual cosa només el creixement de la base impositiva permetia un augment dels ingressos, ja que el comerç era una activitat molt sensible als factors extraeconòmics. Una pesta, la guerra, la marxa adversa de la política internacional,... interrompien el tràfic i repercutien a la vegada sobre la brusca caiguda de la recaptació. Va ocórrer, per exemple, amb la flota veneciana que, procedent de Barbaria, recalava a València:¹³⁵ amb

131. M. COLMEIRO, *Historia de la economía política en España*, [Madrid, 1965], vol. I, 462-463.

132. *Aureum opus regalium privilegiorum civitatis et Regni Valentiae*, València 1515, Alfons III, privilegi XXXVI.

133. GUIRAL, *Valence...*, 146-148; i d'aquesta mateixa autora, «Valencia marítima en el siglo xv», *Nuestra Historia*, València, 1980, vol. III, 248-254.

134. D. ABULAFIA, «Un cas à vérifier: le roi de Majorque, les marchands de Montpellier et l'exemption de la leuda», a XV CHCA, Saragossa, 1996, t. I, vol. 4, 11-22.

135. J. HINOJOSA MONTALVO, «Sobre mercaderes extrapeninsulares en la Valencia del siglo xv», *Saitabi*, XXVI (1976), 59-92; P. LÓPEZ ELUM, «El comercio de exportación e importación de los mercaderes venecianos con el reino de Valencia durante el año 1440», a *Cuadernos de Historia. Anexos de la revista Hispania*, 5 (1975), 117-165.

les epidèmies que es propagaren en aquella ciutat el 1457, cessà l'arribada de les galeres venecianes.¹³⁶ El 1421, el dret del peatge de Xàtiva s'arrendà per 5.857 s.r., i només se'n cobraren 1.257 s.r.; els arrendadors sol·licitaren que se'ls fes gràcia de la resta, ja que el comerç amb Castella s'havia reduït a causa de les pestilències que havien assolat el regne, de les guerres frontereres entre Pero Maça de Liçana (governador d'Oriola) amb el castellà Alfonso Yáñez Fajardo, i de l'escassetat de moneda a València. És interessant la vinculació que aquest document estableix entre la caiguda de la recaptació d'un impost sobre el comerç i la contracció del tràfic mercantil produïda per una combinació de factors socials, polítics i econòmics.¹³⁷

Així doncs, el monarca tingué cada cop més consciència que el comerç exterior enriquia la corona. Al Regne de València, els impostos comercials (lleuda, peatge, dret italià, coses vedades, vintè i quarantè, i d'altres de menor import) arribaren a constituir al voltant del 50% dels ingressos totals de la Batllia General durant les últimes dècades del segle XIV, encara que el seu valor brut era reduït, com es reflecteix al quadre 3. La raó d'aquest fet es troba no pas en el dinamisme del tràfic sinó en l'estancament de la capacitat recaptadora de la Hisenda reial provocat per les alienacions del patrimoni reial.

QUADRE 3

Mitjana anual dels ingressos per impostos sobre el comerç percebuts per la Batllia General de València, i percentatge sobre el total (en s.r.) (1381-1474)

	1381-86	1413-18	1419-25	1429-32	1438-48	1456-68	1468-74
Mitjana anual d'ingressos de la Batllia General de València	71.256	582.041	647.562	345.772	438.559	409.552	423.947
Mitjana anual d'ingressos per impostos comercials de la Batllia General de València	36.595	106.621	144.003	100.817	151.722	120.910	123.112
% dels impostos comercials sobre la mitjana anual dels ingressos de la Batllia General de València	51,3%	18,3%	22,2%	29,1%	34,6%	29,5%	29,03%

Font: ARV, MR, números 1-89.

136. KÜCHLER, *Les finances...*, 89, n. 135.

137. ARV, MR, núm. 3.018, f. 18v-19v. Sobre les dificultats del batlle general per arrendar el «dret de peatge» en 1422, vegeu ARV, MR, núm. 42, f. 327-328.

L'alt nivell aconseguït pels impostos comercials en el conjunt dels ingressos reials (fenomen que no passà inadvertit als gestors de la cosa pública de l'època) se sostingué, amb lleugers alts i baixos, fins a l'interregne de 1410-12. Des de 1412, la recuperació de moltes rendes alienades durant els regnats de Pere el Cerimoniós a Martí l'Humà, juntament amb la incorporació d'altres drets reials i el recurs a noves fonts d'ingressos, incrementaren les entrades de la Batllia General. Per tot plegat es va reduir proporcionalment el pes dels impostos sobre el comerç, malgrat la seva forta pujada en termes absoluts. Al llarg del regnat d'Alfons el Magnànim i fins 1479 —excepte els anys de guerra, quan a la contracció del tràfic comercial se sumava l'augment de les entrades de la Batllia General a causa del cobrament de recursos extraordinaris— el sector comercial proporcionava, a través dels drets que el gravaven, entre el 20% i el 30% dels ingressos ordinaris de la Hisenda reial a València (quadre 3) i, com a mínim, un 30% dels préstecs efectuats a la Tresoreria reial. A més a més, la monarquia es beneficiava, si bé indirectament, de les generalitats, l'arrendament dels quals valia unes tres vegades més que el conjunt dels diversos impostos sobre el comerç, percebuts per la Batllia General, encara que durant els anys de la guerra d'Itàlia aquesta proporció s'amplià fins a ser quatre vegades més gran el 1436, desfasament atribuïble a la brusca contracció del dret italià. Tot això sense comptar amb altres recàrrecs municipals o els subsidis votats per les Corts i els municipis, on també es feia sentir amb força la veu dels mercaders a favor de la regulació comercial i dels privilegis monopolístics.¹³⁸ És clar que entre els mercaders hi havia diferències econòmiques, polítiques o segons l'especialització del seu tràfic, però quedaven equiparades pel fet d'exercir, davant els ulls dels seus contemporanis, una mateixa professió i compartir una cultura comuna.¹³⁹

La importància creixent que, al llarg del segle xv, havia anat adquirint el comerç com a suport financer de les institucions de govern, la va reconèixer, tot just unes dècades més tard, el nebot del rei Alfons, Ferran II d'Aragó, quan el 1485 adoptà certes mesures «lliurecanvistes» amb el desig d'afavorir el «comerç de la mercaderia, gràcies a la qual en bona part la cosa pública se sosté e augmente e los drets nostres reials e del General e altres són augmentats».¹⁴⁰ Com veiem, doncs, els tributs sobre el comerç (sobretot, internacional) es convertiren en un dels pilars bàsics de les finances públiques ja en temps del Magnànim. A mitjan segle xv, només les duanes i gabelles representaven el 16% dels ingressos de la Tresoreria general d'Alfons el Magnànim a Nàpols.¹⁴¹ Una aportació tan

138. I per fomentar allò que alguns autors han anomenat un cert «nacionalisme econòmic», per exemple, a França i Anglaterra (E. MILLER: «La política econòmica de los gobiernos. Francia e Inglaterra», en M. M. POSTAN y H. J. HABAKKUR (eds.), *Historia económica de Europa*, vol. III, *Organización y política económica en la Edad Media*, Madrid 1967, 435-437).

139. J. AURELL, *La cultura del mercader en la Barcelona del siglo xv*, Barcelona 1998, 63 i ss.

140. ARV, Batllia, llib. 1.158, f. 25-26.

141. LÓPEZ RODRÍGUEZ, «La estructura...», 594; RYDER, *El Reino...*, 246-254; L. BIANCHINI, *Storia delle finanze del regno delle Due Sicilie*, Nàpols, 173 i ss.; EPSTEIN, *An island...*, 313 i 376.

substanciosa a les arque reials, que un tràfic més dinàmic va fer possible, no hauria prosperat sense l'acord més o menys tàcit dels mercaders. En cas contrari, el comerç exterior hauria cessat. És clar que també s'hauria aturat si no hi hagués hagut una base econòmica. Però, el total dels impostos pagats, encara que múltiples i subjectes a diferents administracions, no era costós en excés¹⁴² i, a causa de la desarticulació del mercat medieval, repercutia directament sobre el consumidor. El poc que es pagava semblaria encara menys als ulls dels mercaders si els avantatges obtinguts i els favors que rebien es comparaven amb les molèsties que s'evitaven i amb els obstacles que se superaven gràcies a la influència que exercien a la Cort.

El 1440, una nau del rei de Navarra, lloctinent general del rei d'Aragó, capitanejada per Francesc Navarro, cavaller valencià, havia pres cinc naus flamenques que transportaven gèneres de mercaders barcelonesos i valencians; a causa de la guerra amb Gènova i per protegir la càrrega, viatjaven sota senyal de consignataris flamencs i florentins. Navarro s'emportà la seva presa a Cartagena, per vendre allà el botí. En opinió dels consellers de la ciutat de Barcelona, que van recórrer a la reina Maria, l'acte era ominós per a la reputació del rei de Navarra i atribuïble en exclusiva al capità de la nau. Els consellers aduïen que els reis no havien de tolerar que la mercaderia, «hun del pus notables del cors públich» dels regnes de la Corona, fos atacada i abatuda no solament pels seus enemics, sinó encara pels seus vassalls. Si el comerç quedava així humiliat, l'honor, glòria i fama dels reis aragonesos, que florien per tot el món «per lo gran exercici del art de la mercaderia», cessarien i els habitants dels regnes de la Corona abandonarien «tot lo art de draperia», ja que no podrien donar sortida als seus draps ni cultius si no hi hagués qui els volgués «comprar, ni vullen navegar ne puxen esser fetes comandes». Per tot això, van demanar a la reina que reparés el greuge comès per Navarro, perquè altrament, a més dels inconvenients mencionats, el duc de Borgonya i els flamencs prendrien represàlies contra els mercaders catalans que hi havia a Flandes.¹⁴³ En efecte, el 1440, Felip el Bo imposà un dret *ad valorem* sobre els mercaders catalans.¹⁴⁴

A diferència del que succeí a Itàlia o a les ciutats hanseàtiques, l'existència a la Corona d'Aragó d'una monarquia forta polaritzà al seu voltant els interessos mercantils, que cercaren garantir els seus objectius estrenyent la seva aliança amb el tron. A canvi del seu suport, els mercaders obtenien (a més a més de

142. CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*, 7 i 145, calcula que els ingressos del dret d'entrades sobre el tràfic comercial, en el seu conjunt, no sobrepassaven l'1% del valor global del tràfic d'aquesta ciutat.

143. ARV, Governació, reg. 2.804, *Mà de lletres reials*, f. 18-v.

144. Ch. VERLINDEN, «A propos de la politique économique des ducs de Bourgogne à l'égard de l'Espagne», a *Hispania*, 10/XLI, 701 i ss. Vers 1447, els actes de pirateria de Carles de Vallterra, cavaller valencià, obstaculitzaren greument el comerç marítim, fins al punt que tenia la ciutat de València pràcticament assetjada, ja que impedia l'avitallament de queviures per mar (ARV, Governació, reg. 2.807, mà 2, f. 19v). Una visió de conjunt sobre el cors i la pirateria a J. GUIRAL, «La piratería, el corso: sus provechos y ganancias», a *Nuestra Historia...*, vol. III, 267-280; i A. DÍAZ BORRÁS, *Los orígenes de la piratería islámica en Valencia. La ofensiva musulmana trecentista y la reacción cristiana*, Barcelona 1993.

lucratiu usos per als seus cabals, d'abundants beneficis com a proveïdors de la casa reial o arrendadors d'impostos, i dels interessos procurats pels seus préstecs a la Hisenda reial) facilitats i garanties per portar a terme els seus negocis mitjançant la firma de tractats internacionals; la defensa dels seus mercats i la conquesta d'uns altres; la resolució judicial dels conflictes i l'administració d'una justícia imparcial; la salvaguarda de camins, vies i accessos; el manteniment de la pau i la protecció de les rutes comercials; la persecució de la pirateria i el banditatge. Els monarques havien retingut sempre uns certs drets de regulació econòmica sobre els seus dominis. Però la política de foment i defensa del comerç, concebut com la principal font de riquesa i prosperitat de la cosa pública, incloïa elements nous i culminava un procés iniciat a final del segle XIV.

En efecte, des de 1380 la burgesia valenciana s'erigí en defensora dels interessos urbans davant la noblesa, i adoptà una política econòmica municipal encaminada a impulsar l'activitat mercantil. Fou aleshores quan Eiximenis entonà el seu encès i conegut elogi dels mercaders i la seva exaltació a l'autonomia de la ciutat.¹⁴⁵ Amb tot, el marc municipal quedà petit per a les necessitats d'un comerç exterior a llarga distància en expansió i de vocació internacional. Els límits de la capacitat municipal es posaren de manifest en múltiples aspectes des de finals del segle XIV, inclosa la persecució de la pirateria, ja que el cost de les campanyes de repressió era molt difícil d'escometre amb una sola hisenda local. El 1426, la ciutat de València prestà graciosament 10.000 fl. a la tresoreria reial, per ajudar l'armada naval que el rei «té en les mars per deffensió de aquelles, a benefici del tresteïament de les mercaderies».¹⁴⁶ Hi ha un document expressiu redactat a la primavera de 1428, que revela l'interès de les institucions en la protecció del comerç. Després del naufragi d'una nau musulmana i la fugida de la seva tripulació a l'horta de Xàtiva, els oficials d'aquesta ciutat gastaren grans quantitats de diner a capturar els naufrags. Sol·licitaren després als diputats del General que els subvencionessin una part de les despeses concretes. Els diputats aprovaren una ajuda de 400 fl.: «attenents que fer hun gran càstich dels moros desús dits almugàvers redundava no solament en utilitat masa gran als habitants del dit regne [de València] mas encara als drets del dit General [del regne de València], car si les gents ab sos comercis no poden anar segurament per lo dit regne e les mercaderies entreuen axí tutament com és mester per temor dels dits almugàvers, ultra la vergonya del dit regne seria gran dan del dit General e drets de aquells».¹⁴⁷

L'ordenació i protecció del comerç havia estat una competència característica de les ciutats, encaminada a procurar l'abaratiment i abundància de l'avituallament. Durant aquest temps els burgesos havien acceptat edificar els seus negocis sobre la base del privilegi, que els distingia dels membres d'altres comunitats. Les limitades ambicions territorials i polítiques de les comunitats urbanes demostraren

145. A. RUBIO VELA, «Ideologia burgesa i prosperitat material a la València del Tres-cents», a *L'Espill* (València), 9 (1981), 11-38.

146. ARV, MR, núm. 8.763, f. 45.

147. ARV, Generalitat, llib. 2.964, f. 6v-7.

la seva insuficiència quan, a final de l'edat mitjana, va créixer la tendència dels comerciants (especialment dels grans) a operar en l'àmbit nacional i internacional, pressionant a favor d'una política més ambiciosa i associant-se al rei, embarcat a la vegada en els seus propis projectes d'expansió territorial i necessitat de suport financer i polític de tota mena. Així, doncs, els precedents proteccionistes i mercantilistes urbans foren assumits i continuats per la corona, sobretot en allò que ens interessa que és l'intent de fer coincidir l'espai econòmic amb l'espai polític. En voler millorar la recaptació de la Hisenda reial, la política fiscal del Magnànim va obrir també el camí a una política econòmica que actuava sobre els intercanvis o els mecanismes de distribució abans que sobre els de producció, el principal factor del qual, la terra, era en mans dels que en aquell moment eren els dos pilars del tron: l'Església i la noblesa. Animada per la idea, molt arrelada a l'edat mitjana, que el deure del governant consistia en la defensa de la *utilitas publica*, aquesta intensa intervenció de la monarquia en la vida comercial mitjançant la concessió del privilegi i la protecció dels monopolis com a defensa davant de la competència faria eclosió a final del segle xv. Però ja abans, a l'època del Magnànim, les mesures protectores del comerç, la navegació o la indústria, els problemes monetaris, el sanejament financer de les institucions com la Diputació del General, els municipis o la mateixa Hisenda reial...: en una paraula, la incipient política econòmica (de la qual són bona mostra la pragmàtica per al «redreç de la mercaderia» catalana o la devaluació monetària barcelonesa, ambdues de 1453¹⁴⁸), per bé que rudimentària, limitada per la falta de recursos i carregada d'oportunisme, se situà en el cor dels problemes que la corona hagué d'abordar, amb uns objectius ja no simplement recaptadors com en el passat. Amb els seus treballs, David Igual ha demostrat com les pràctiques de govern d'Alfons V d'Aragó (IV de Catalunya, III de València, I de Nàpols) es basaren en aquesta política econòmica que afavorí que els llaços fossin més estrets amb els mercaders i que va permetre la participació directa dels oficials reials en els beneficis dels tractes comercials i bancaris, per la qual es confirmà el convenciment tant del paper insubstituïble que exercien els mercaders-banquers en el sistema políticofinancer de la Corona com de la llibertat i garanties necessàries per dur a terme la seva tasca.¹⁴⁹

Com a la resta d'Europa, les limitacions financeres de la monarquia aragonesa havien restringit, de fet més que de dret, el seu poder de comandament, almenys durant tot el segle xiv i primers anys del xv. Però, en temps del Magnànim, la superació d'aquests límits gràcies, en part, al suport dels mercaders, va permetre al rei una expansió sense precedents de les seves fonts de finançament, i, en conseqüència, del seu poder polític, sobretot enfront dels seus enemics exteriors però també davant els seus propis súbdits. Certament, a la Corona d'Aragó no va ser viable l'estreta aliança dels mercaders amb l'Estat en les condicions que més tard tindria lloc a les Províncies Unides¹⁵⁰ o, fins i tot, en el coetani regne

148. VICENS VIVES, «Evolución...», 25.

149. NAVARRO y D. IGUAL, «Mercaderes-banqueros...», 962.

150. RYDER, «Cloth and credit...», 16.

portuguès d'Enric el Navegant. A diferència del que passava amb la política exterior de les ciutats-estat italianes o hanseàtiques, la influència del sector mercantil de la Corona d'Aragó estava més que contrarestada pels objectius de la política internacional dinàstica del Magnànim (determinada, a la vegada, per les complexes relacions amb Castella, el Papat, Bizanci i altres potències internacionals, sobretot a Itàlia), però a més a més, pels interessos d'altres classes socials (noblesa, clergat, artesans, juristes, rendistes i arrendadors d'impostos, consells municipals i, fins i tot, les classes populars rurals i urbanes), i encara per la característica heterogeneïtat del grup dels mercaders (amb interessos divergents segons els individus, famílies i nacions, però, també, segons la seva especialització o les dimensions dels seus negocis). Aquesta era la seva debilitat i la seva força. Amb perspicàcia, Ryder ha destacat l'èxit dels remences catalans quan el 1448 varen aconseguir l'ajuda del rei en la seva lluita per l'abolició dels mals usos, a canvi de 100.000 fl. que el monarca necessitava urgentment per fer front al pagament dels crèdits que devia al mercader Bertran Crexells.¹⁵¹ Sotmesa a aquest encreuament d'influències, no és estrany que la política comercial i econòmica de la corona aragonesa fos vacil·lant, i les seves mesures en ocasions contradictòries, exceptuant, potser, l'últim període del regnat del Magnànim, quan es plasmà en un coherent projecte comercial i econòmic, exposat, amb agudesesa, per Mario del Treppo.¹⁵² Moltes de les disposicions aprovades, que foren comprades amb diner o cedint a les pressions, i encara que preses amb la intenció final d'enfortir l'autoritat central, eren empíriques i oportunistes, per la qual cosa o bé no es van tirar endavant (per falta de recursos econòmics, de capacitat organitzativa, o de voluntat i poder polític), o bé, ja passada l'ocasió, foren aviat abandonades. Però, fins i tot en aquestes circumstàncies —i supeditats, encara, els objectius econòmics a les finalitats dinàstiques, militars o diplomàtiques—, la col·laboració política i financera del sector comercial amb la monarquia contribuï a diversificar el joc d'influències a què es trobava sotmesa la corona, i va permetre al Magnànim actuar hàbilment com a àrbitre entre els grups i les classes rivals.

151. RYDER, «Cloth and Credit...», 10-11.

152. L'expansió territorial de la Corona d'Aragó va tenir un marcat caire filoaristocràtic, malgrat el profit que els mercaders catalanoaragonesos en van treure: G. GALASSO, *Il Regno di Napoli. Il Mezzogiorno angioino e aragonese (1266-1494)*, Torí 1992, 833; F. MELIS, «L'area catalano-aragonesa nel sistema economico del Mediterraneo occidentale», a IX CHCA, vol. I, 191-210; R. MOSCATI, «Lo Stato 'napoletano' di Alfonso d'Aragona», a IX CHCA, 100; E. PONTIERI, «Aragonesi di Spagna e aragonesi di Napoli nell'Italia del Quattrocento», a IX CHCA, 6 i 11; DEL TREPPO, *Els mercaders catalans...*, 550-553; RYDER, *Alfonso...*, 454-456. La discussió dels projectes alfonsins d'integració econòmica, amb un especial èmfasi en les seves insuficiències i contradiccions, a EPSTEIN, *An island...*, 307-308.